

[Skolöverstyrelsen]

DET

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK ✓

100159 1314

FRIÄ

STUDIE-

VALET

KOMMENTARMATERIAL

SÖ:s
publikation
Läroplaner
1980:5

Biblioteket i Mölndal

REF

Laroplaner

Ex 2

SÖ

Kommentarmaterial Lgr 80

[Skolöverstyrelse.]

DET FRIA
STUDIEVALET

Ex. 2

Liber UtbildningsFörlaget Stockholm

Liber UtbildningsFörlaget
162 89 STOCKHOLM

Upplysningar och beställningsadress:

Liber distribution
Läromedelsorder
162 89 STOCKHOLM
Tfn 08-739 91 00

SÖ

Läroplan för grundskolan

Läroplan för grundskolan, Lgr 80, består av två delar, en allmän del och ett kommentarmaterial som ansluter till denna. Dessa utges i SÖ:s publikation Läroplaner.

Det fria studievalet är ett av kommentarmaterialen. I denna kommentar till Lgr 80 presenteras material och idéer om

- tillvalet på högstadiet
- temastudier
- fria aktiviteter och skoldagens utformning

Materialet syftar till att ge uppslag till diskussioner ute på skolorna och underlätta den planering som skolorna själva svarar för.

Omslag	Paul Hilber
Ateljé	Paul Hilber och Stig Kesselmark
Teknisk produktion	Hans Finnman
Tekniska data	<i>Sättning</i> Times 10/12 <i>Tryckmetod</i> Offset <i>Papper</i> 100 g Munkens Allround <i>Bindning</i> Klammerhäftad
Presslagd	December 1980

© Skolöverstyrelsen och Liber UtbildningsFörlaget
ISBN 91-40-70595-1 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
LiberTryck, Stockholm 1980

Förord

Föreliggande kommentarmaterial i 1980 års läroplan för grundskolan utges av SÖ med stöd av följande förordning:

Förordning om kommentarmaterial i 1980 års läroplan för grundskolan

utfärdad den 30 oktober 1980.

Enligt 1 § förordningen (1980:64) om mål och riktlinjer i 1980 års läroplan för grundskolan skall en ny läroplan gälla för grundskolan från och med läsåret 1982/83. Enligt 2 § samma förordning skall i läroplanen ingå kommentarmaterial.

Skolöverstyrelsen har den 22 maj 1980 kommit in med förslag till kommentarmaterial.

Regeringen föreskriver att i 1980 års läroplan för grundskolan skall ingå kommentarmaterial rörande det fria studievalet och lokala arbetsplaner av den lydelse som framgår av bilagor till denna förordning.

Regeringen kommer senare att fastställa det ytterligare kommentarmaterial som kan behövas.

Skolöverstyrelsen skall snarast kungöra denna förordning i skolöverstyrelsens publikation Läroplaner.

Förordningen träder i kraft två veckor efter den dag då förordningen enligt uppgift på den utkommit från trycket i nämnda publikation.

På regeringens vägnar

BRITT MOGÅRD

Peter Honeth

Stockholm i december 1980

Skolöverstyrelsen

SÖ:s publikation
Läroplaner 1980:5
Utkom från trycket
den 15 december 1980

Innehåll

Att välja fritt 5

Ett nytt tillvalssystem 8

Mindre könsrollsbundna val 10

SlopanDET av allmän och särskild kurs i franska och tyska 12

Kursplanemodeller 14

Temastudier 15

Vad är temastudier 15

Att välja tema 16

Att arbeta med tema 20

Att utvärdera 22

Fria aktiviteter 23

Utdrag ur skoldelegationens skrivelse 23

Hur har man arbetat med fria aktiviteter i skolan? 30

Fria aktiviteter enligt Lgr 80 32

Informationen om det fria studievalet 35

Kursplanemodeller 37

Att välja fritt

De tankar som ligger till grund för principen om det fria valet i grundskolan har sitt främsta ursprung i 1957 års skolberednings förslag. Skolberedningen betonade att elevernas val måste

- "få bli ett val efter intressen och önskemål inom de gränser som skolans och samhällets möjligheter erbjuder." (SOU 1961:30, s 255)

Motiven för denna ståndpunkt var bl a att det fria valet

- är en viktig övning i demokratins sätt att arbeta
- bidrar till att ge eleverna en ökad självkänedom och ökad insikt om värdet av en personlig målinriktning
- genom de årliga valsituationerna medverkar till utjämning mellan elever från olika hemmiljöer i fråga om föräldrarnas engagemang i barnens utbildning.

Skolberedningens arbete fick till följd att den grundläggande skolutbildningen utvecklades från en urvalsskola till en tillvalsskola genom tillkomsten av Lgr 62 och Lgr 69.

I pedagogiska nämndens redogörelse för verksamhetsåret 1977/78 (SÖ, 1978) pekar man på erfarenheter som tyder på att utvecklingen inte gått i planerad riktning. Pedagogiska nämnden drar följande slutsats efter att ha redovisat undersökningar och statistik om elevernas val enligt Lgr 62 och Lgr 69 (s 26):

- "På det hela taget har eleverna valt sådana alternativ som de förmått klara av och de har successivt anpassat sina anspråk till de erfarenheter de gjort. Detta har dock oftare lett till en gradvis minskad ambition från elevernas sida när det gäller valens svårighetsgrad än till motsatsen. Eleverna har alltså själva ombesörjt det urval som annars skulle ha gjorts av skolan . . ."

Vad är det då som styr elevernas val? Av statistiken framgår att elevens kön, sociala ursprung och betyg spelar stor roll. Tabellen

nedan visar t ex att pojkar och flickor valt olika bland tillvalsämne-
na under 1970-talet.

Valalternativ	Flickor			Pojkar		
	7	8	9	7	8	9
Tyska eller franska särskild kurs	59	54	45	37	35	29
Tyska eller franska allmän kurs	16	17	23	10	10	13
Ekonomi	20	22	24	6	8	7
Konst	5	6	8	1	2	3
Teknik	1	1	1	45	45	47
Summa procent	100	100	100	100	100	100

Källor: SCB PM 1977:5 tab 14, SCB U 1977:17, tab 9

Andra resultat visar, att elever med högre betyg i större utsträckning valt särskild kurs i franska eller tyska som tillvalsämne. De har också i högre grad valt särskild kurs i engelska och matematik.

Samma skillnader kan konstateras när man studerar elevernas sociala ursprung. Elever från akademikerhem har i högre grad än elever från arbetarhem valt tyska eller franska som tillvalsämne och särskild kurs i tillvalsämnet samt i engelska och matematik. Resultaten tyder också på att elever från arbetarhem undviker sådana val även om de har förutsättningar att klara av studierna. När det gäller akademikerbarnen är fallet annorlunda. De tenderar att välja "svåra" ämnen och kurser även när de ligger lågt på betygsskalan och på poängskalan vid testningar av t ex den språkliga begåvningen.

Det fria studievalet enligt Lgr 80 skiljer sig i hög grad från valet enligt Lgr 69. De viktigaste skillnaderna är följande:

- Det fria studievalet omfattar nu inte bara val av tillvalsämne utan också val av temastudier och fria aktiviteter.
- Genom att temastudier och fria aktiviteter inräknas berörs inte bara högstadiet utan också låg- och mellanstadierna.
- Tillvalet inför högstadiet innebär inte längre val mellan vissa centralt bestämda ämnen. I stället kan eleverna välja mellan ett större eller mindre antal kurser. Var och en av dessa är uppbyggd kring moment från flera olika ämnen.
- Alla elever skall fortfarande ha möjlighet att välja treåriga kurser

i tyska eller franska. Däremot slopas indelningen i allmän och särskild kurs i dessa ämnen.

- Hemspråk skall kunna väljas som tillvalsämne av de elever som är berättigade till hemspråksundervisning.
- Val av hemspråk utgör inget hinder för deltagande i hemspråksundervisning i annan ordning.
- Även andra språk än franska och tyska kan ingå i tillvalsblocket. T ex finska och spanska som är vanliga invandrarspråk i Sverige kan således ingå i tillvalsblocket och då även väljas av andra än invandrarelever.
- Skolstyrelsen i kommunen beslutar efter förslag av rektor vilka tillvalskurser förutom tyska och franska som skall erbjudas. Rektors förslag skall baseras på samråd med föräldrar, elever och personal i skolan.
- Kursplaner för tillvalskurserna kan utarbetas centralt av SÖ, lokalt på den egna skolan, av skolstyrelsen eller av länskolnämnden. Det är länskolnämnden som fastställer de kursplaner som utarbetas lokalt.
- En tillvalskurs får inte vara utformad så, att man klart kan förutse att den väljs nästan enbart av flickor eller nästan enbart av pojkar.
- Valet i grundskolan skall inte längre vara avgörande för valet av studieväg i gymnasieskolan.

Källor: Pedagogiska nämnden. Redogörelse för verksamhetsåret 1977/78. SÖ, 1978.

Ett nytt tillvalssystem

Undersökningar av elevernas val i tidigare tillvalssystem visar klart, att kön, social bakgrund och betyg kraftigt påverkar valet av tillvalsämnen och alternativkurser i grundskolan. Sedan Lgr 69 genomfördes har framför allt elevens kön påverkat valen. Flickorna har oftare valt särskild kurs i engelska och allmän kurs i matematik. Pojkarna har i högre grad valt allmän kurs i engelska och särskild kurs i matematik. Bland tillvalsämnena har flickorna oftare än pojkarna valt något av språken tyska eller franska samt ämnena ekonomi och konst. För pojkarnas del har ämnet teknik dragit till sig flest val (jfr tabellen s 6).

Ett tillvalssystem som bygger på elevers och föräldrars fria val kan aldrig göras helt neutralt i förhållande till t ex elevers kön och sociala bakgrund. Principen om det fria valet innebär i själva verket att man tillåter sådana faktorer att spela en roll.

Vad skolan kan göra är att utforma tillvalssystemet och sin övriga verksamhet så att dessa faktorer icke önskade effekter motverkas. Sådana effekter kan t ex vara

- Taktiska val; nyttan, inte intresset bestämmer valet, t ex när det gäller att kunna komma in i gymnasieskolan.
- Statusval; eleverna väljer efter vad som är högt värderat i samhället och leder till "finare" eller mer välbetalda yrken.
- Negativa val; eleverna kan inte välja ämne eller kurs som de är mest intresserade av utan tvingas av olika anledningar välja ett annat ämne eller en annan kurs.

Frikopplingen av tillvalssystemet i Lgr 80 från valet av studieväg i gymnasieskolan bör kunna motverka de s k taktiska valen. Genom att alla tillvalskurser ger samma behörighet till samtliga studievägar i gymnasieskolan bör eleverna bli friare att låta sina verkliga intressen styra valet av kurser.

SlopanDET av allmän och särskild kurs i franska och tyska kommer förmodligen att innebära att en viss del av de negativa valen försvinner. En elev kommer inte längre att tvingas välja allmän kurs därför att han eller hon inte tror sig kunna klara av den särskilda. De negativa valen kommer troligen också att motverkas av att skolans utbud av tillvalskurser blir mindre låst och mera påverkat av elevintressena på den egna skolan.

Statusvalen kan skolan inte påverka i lika hög grad genom ett nytt tillvalssystem. Troligen kommer eleverna och deras föräldrar även i fortsättningen att välja franska och tyska därför att dessa ämnen är välkända och upplevs ha hög status. Ämnena intar dessutom en särställning inom tillvalssystemet i Lgr 80, i förhållande till andra tillvalskurser t ex genom de centralt fastställda kursplanerna. Men det är också från samhällets synpunkt värdefullt att många elever skaffar sig en god språkutbildning.

Effekter i form av s k statusval kan troligen inte organiseras bort. Däremot har skolan genom sin undervisning, studie- och yrkesorientering och övriga verksamhet möjlighet att göra eleverna uppmärksamma på de värderingar som styr dem i deras val och konsekvenserna av dessa val. Förnyelse av skolans innehåll och arbetsformer med ökad tonvikt på elevernas medbestämmande och medansvar underlättar troligen detta arbete, eftersom eleverna i skolan vänjer sig vid att upprepade gånger ta ställning och fatta beslut.

Detsamma gäller de traditionella könsrollsforeställningarnas inverkan på elevernas val. Här har skolan dessutom skyldighet att utforma tillvalskurserna så att var och en av dem skall kunna väljas av både pojkar och flickor. Det gäller att uppnå en någorlunda jämn könsfördelning inom var och en av tillvalskurserna. Detta kan medföra vissa problem och konflikter om på skolan åsikterna i könsrollsfrågan går starkt isär. Eleverna skall ju få tillfälle att påverka utbudet och utformningen av tillvalskurserna.

Inom det s k öckeröprojektet har man studerat bl a könsskillnaderna då eleverna tilläts att fritt komponera sina veckoscheman under en begränsad period. Resultaten är inte helt överförbara till den situation som valet av tillvalskurs innebär, men de kan ändå ge viss ledning inför de framtida problem som skolan ställs inför när det gäller kraven på bättre balans mellan könen i samband med elevernas fria val.

Inom projektet fann man följande (Sandgren m fl 1978)

- Pojkarna väljer i högre grad ämnen utifrån "betyg och framtiden" och utifrån sådana ämnen som de är bra i. Flickorna styrs i högre grad av hur kamraterna väljer och väljer oftare ämnen som de är svaga i.

- De ämnen som i första hand väljs av pojkarna är: matematik, No-ämnen, teknik och trä- och metallslöjd.
- De ämnen som i första hand väljs av flickor är: svenska, engelska, franska, ekonomi, konst, textilslöjd, musik, teckning och hemkunskap.
- Ungefär lika många pojkar som flickor valde tyska, So-ämnen, gymnastik och fritt valt arbete.
- Flickor valde i högre grad båda slöjdarbetena (trä- och metall respektive textil) medan pojkarna sällan valde textilslöjd.
- Pojkar och flickor upplevde i lika hög grad att de fick gehör för egna idéer och förslag. Däremot finns det skillnader mellan elever i olika betygsgrupper som visar, att flickor med låga betyg känner sig missgynnade.

Resultaten i öckeröstudien när det gäller pojkars och flickors olika val är på intet sätt unika. De återspeglas i valen av tillvalsämnen i grundskolan och i valet till gymnasieskolan under hela 1970-talet.

Mindre könsrollsbundna val

Vad kan man göra på den enskilda skolan för att uppnå målet "bättre balans mellan könen i valet av olika tillvalskurser"?

Det finns vissa givna förutsättningar inför planeringen av kursutbudet.

- Eleverna skall kunna välja fritt inför varje nytt läsår; det är alltså uteslutet att styra elevernas val såsom sker i viss mån inom tex den praktiska arbetslivsorienteringen (jfr Mål och riktlinjer i Lgr 80 Allmän del, s 27).
- Treåriga kurser i tyska och franska skall alltid erbjudas. Kurserna skall anordnas om minst fem elever väljer något av språken. Av erfarenhet vet vi att färre pojkar än flickor väljer franska.
- Skolans personal, eleverna och deras föräldrar skall ges möjlighet att i samråd med skolans rektor påverka utbudet och utformningen av tillvalskurser. Det kan underlätta planeringen om upplysningar ges om hur intresset för tänkbara tillvalskurser fördelar sig mellan skolans flickor och pojkar. Inte sällan finns det starka elev- och föräldraintressen på en skola att ta hänsyn till. Samrådsförfarandet kan därför också komplicera planeringen, om dessa intressen följer det traditionella könsrollsmönstret. Viktigt i sammanhanget är också att alla elever inte förmår föra fram och få gehör för sina synpunkter i lika hög grad. Enligt öckeröprojektet tycks flickor med låga betyg vara särskilt utsatta.

Med utgångspunkt i dessa förutsättningar kan man tänka sig följande lösningar:

Tillvalskurserna kan föras helt "könsneutrala", dvs man utesluter innehåll som enligt erfarenhet intresserar nästan bara pojkar eller flickor. Denna lösning är mindre bra, eftersom den i praktiken innebär att pojkar och flickor inte får någon chans att lära känna varandras intressen. Därmed är en del av målet för skolans jämställdhetsarbete satt ur spel.

Kurserna kan byggas upp av dels moment som mest intresserar pojkar, dels moment som mest intresserar flickor. Detta är mera acceptabelt med hänsyn till skolans jämställdhetsmål.

Om man använder denna metod är det naturligt att bygga upp kurserna kring områden som hämtar sitt innehåll ur både "pojkämnen" och "flickämnen". Sådana områden kan t ex vara miljövard och samhällsplanering, som har anknytning till både naturorienterande och samhällsorienterande ämnen. Andra områden är t ex friskvård (hemkunskap, idrott, biologi, kemi) osv. En förutsättning för att metoden skall bli en del av skolans jämställdhetsarbete är att pojkar och flickor deltar i tillvalskursernas *samtliga* moment. Annars finns risken att det sker en oönskad uppdelning mellan könen inom ramen för en tillvalskurs.

Information och vägledning inför valet av tillvalskurser är ett viktigt inslag i skolans planering som kan bidra till att få pojkar och flickor att välja mindre könsbundet. Kommentarer till informationen och vägledningen redovisas i avsnitt 5. Här skall endast påpekas mot bakgrund av resultaten från öckeröprojektet, att det är lämpligt att vid planeringen av dessa insatser ta hänsyn till det gruptryck som eleverna utsätts för. Det har visat sig att barn och särskilt flickor gärna väljer som kamraterna väljer. Informationen bör därför inte enbart rikta sig till enskilda elever eller hela klasser utan också till mera spontana kamrat- eller intressegrupper bland eleverna.

För att kunna uppnå bättre balans mellan pojkar och flickor i olika tillvalskurser kan man också dra nytta av de erfarenheter som görs i skolans totala jämställdhetsarbete. Här är det t ex viktigt att bygga på elevernas erfarenheter av den i viss mån styrda praktiska arbetslivsorienteringen. Pojkar och flickor som fått lära känna både mans- och kvinnodominerade sektorer av arbetslivet kan bli mera benägna att välja friare och mindre könsrollsbundet.

Slopandet av allmän och särskild kurs i franska och tyska

Den nya läroplanen slopar systemet med alternativkurser i franska och tyska. Resursen förblir dock densamma och kommer att ligga inom basresursen och vara avsedd för franska och tyska.

Sedan införandet av Lgr 69 har allmän och särskild kurs haft samma kursplan och samma timtal. Kurserna har betraktats som två olika uppläggningar inom ramen för en gemensam kursplan.

Generellt kan sägas att den allmänna kursen till sitt innehåll har varit teoretiskt mindre krävande. Textunderlaget har varit lättare och den grammatiska studiegången långsammare. Lärarna har i den allmänna kursen i allmänhet känt större frihet än i den särskilda att utforma undervisningen efter gruppens förutsättningar. Oftast har olika läromedel eller skilda versioner av samma läromedel använts i de båda kurserna. Vid betygsättningen har kurserna utgjord skilda referensgrupper, dvs eleverna har fått betyg i allmän eller i särskild kurs. Vid ansökan till gymnasieskolan har de båda kurserna haft samma kompetensvärde.

Systemet med allmän och särskild kurs har bl a syftat till att skapa grupper av elever med ungefär samma förutsättningar att följa undervisningen. Eleverna har dock varit tvungna att välja kurs redan i årskurs 6 innan de över huvud taget provat på ämnet. Detta har bidragit till att försvåra för dem att göra riktiga val, dvs val utifrån egna förutsättningar och intressen. De flesta elever har valt särskild kurs. Grupperna har därigenom ofta kommit att bestå av elever med olika förutsättningar. Ibland har grupperna dessutom blivit mycket olika till sin storlek, vilket sammantaget medfört ett dåligt utnyttjande av resurserna.

Genom sammanslagningen av alternativkurserna kan man komma till rätta med en del negativa effekter, t ex felval, läsningar i grupper och dåligt utnyttjande av lärarresursen. Samtidigt kan sammanslagningen innebära svårigheter. För att lära sig tala ett språk behöver man kontinuerlig muntlig träning. Det är svårt att i ett nybörjarspråk klara den träningen på egen hand. Alla elever behöver stöd och hjälp av en lärare. I allmänhet är det inte möjligt att ge alla elever en meningsfull undervisning i en helt sammanhållen och lärarledd grupp. Undervisningen måste därför finna nya vägar.

Det bör vara möjligt för samtliga elever att arbeta med en gemensam grundkurs. Därutöver måste eleverna lära sig att arbeta självständigt, enskilt och i grupp, med olika arbetsuppgifter. På så vis frigörs läraren som då kan ägna sig åt en grupp elever eller en enskild elev för speciell träning, t ex talträning. Att arbeta självständigt ställer stora krav på eleverna. En förutsättning för ett effektivt arbete är att eleverna tränar studieteknik och diskuterar och plane-

rar inlärnin g, organisation av arbetet och lämpliga arbetsformer. En annan förutsättning är att läromedlen används så att de till vissa delar tas i bruk för den gemensamma grundkursen och till andra delar är ett stöd för det självständiga arbetet. Praktiskt underlättas arbetet om det finns tillgång till grupprum.

Ett sätt att undervisa elever med mycket olika förutsättningar för ämnet är att arbeta i lärarlag. Alla elever i årskursen som valt ämnet utgör då en grupp som lärarna i ämnet har gemensamt ansvar för. Lärare och elever bestämmer tillsammans en grundkurs som skall inhämtas av alla. Eleverna erbjuds olika inlärningsalternativ. De kan t ex välja en grupp där de kan få arbeta långsamt och med mycket lärarhjälp. De kan också välja en grupp som arbetar snabbare och mer självständigt. Om tre lärare arbetar tillsammans kan eleverna alltså erbjudas tre olika alternativ. Undervisningens innehåll, elevernas kunskap och färdigheter bestämmer hur lång tid en grupp består. Tiden kan variera från ett par lektioner till flera veckor. Genom att arbeta i lärarlag kan lärarna även på ett praktiskt sätt erbjuda eleverna valfria parallella aktiviteter, dvs en grupp kan under lärares ledning ägna sig åt friare skrivning, en grupp åt avlyssning och behandling av ett skolradioprogram, medan en tredje grupp ägnar sig åt intensiv talträning under en lärares ledning.

Att arbeta i lärarlag innebär att arbeta flexibelt. En grupp elever som ägnar sig åt fri läsning kan eventuellt klara sig helt på egen hand för att lärarna skall kunna ägna sig åt en mycket liten grupp elever som behöver extra hjälp och handledning.

Arbete i lärarlag och med flexibla elevgrupper underlättas av att ämnets timmar är parallelllagda på schemat och att alla grupper använder samma läromedel för grundkursen. Om undervisningslokalerna ligger i anslutning till varandra, kan lärare och elever smidigt byta grupp även under lektionens gång och tillgängligt material kan utnyttjas. Varje skola bör utifrån sina speciella förutsättningar försöka finna lösningar som ger eleverna bästa möjliga undervisnings- och inlärnin gssituation.

Övergången från systemet med allmän och särskild kurs till ett system med flexibla elevgrupper kan innebära vissa problem. Detta framgår bl a av en rapport från ett forskningsprojekt vid Heidenstamskolan i Uppsala, där man prövat att låta eleverna välja mellan undervisningsgrupper i engelska med olika prestationskrav.

De problem som påtalas inom projektet är:

- Lärarnas och elevernas eget inflytande ökar, men föräldrainsflytandet minskar.
- De elever som vistats större delen av tiden i liten, långsam grupp uppnådde sämre provresultat än förväntat. Inom projektet varnar man därför för att skapa fasta nivågrupper för längre tid. Det

är viktigt att eleverna regelbundet ges anledning att ompröva sitt val av grupp, t ex då nya avsnitt i kursen påbörjas.

- Det är svårt för lärarna att konstruera den för alla elever gemensamma baskursen, bl a på grund av bristen på lämpliga läromedel. Projektansvariga menar att de läromedel som används inom allmän och särskild kurs inte är idealiska. Något förslag på vilken typ av läromedel som i stället bör användas ges inte, men man antyder att en form av "komponentläromedel" kanske vore att föredra.
- Lagarbete är mer tidskrävande än enskild lärarjobb.

Projektgruppens viktigaste slutsats är att övergången från allmän och särskild kurs till mera flexibla elevgrupper innebär ett bättre utnyttjande av resurserna bl a genom att lärarnas inflytande över den egna arbetssituationen ökar.

Det av projektet påtalade problemet med läromedel kan kanske till viss del övervinnas genom att utnyttja delar av olika läromedel som "komponentläromedel".

Kursplanemodeller

För tyska, franska och hemspråk finns kursplaner i Lgr 80.

SÖ har som service för skolan utarbetat ett antal kursplanemodeller inom den naturorienterande-tekniska sektorn, inom den samhällsorienterande sektorn, inom den praktiskt-estetiska sektorn samt inom den språkliga sektorn.

Dessa kursplanemodeller växlar i längd från en termin till tre läsår. De kan dels användas direkt som underlag för olika tillvalskurser, dels utnyttjas som hjälpmedel vid utformningen av egna kursplaner på den enskilda skolan.

Utgångspunkt för arbetet med kursplanemodeller har varit att de ämnesmoment som ingår i kursplanen skall verka stödjande för helheten och inte ingå som markerade ämnesdelar samt att basfärdighetsträningen uppmärksammas.

Dessa kursplanemodeller kommer i god tid före Lgr 80:s införande att finnas på skolan.

Källor:

Jonsson, M Alternativkurser — ett dåligt sätt utnyttja resurser I: Pedagogiska meddelanden, nr 2, 1979.

Sandgren m fl Annorlunda vardag — elevens arbetssituation. Rapport från en ö, nr 6. Göteborgs universitet, pedagogiska institutionen, 1978.

Kursplanemodeller för tillvalet enligt Lgr 80 Allmän del. SÖ, 1980.

Temastudier

Vad är temastudier?

- Temastudier är fördjupningsuppgifter som lärare och elever väljer att utföra inom de obligatoriska ämnenas ram. Tid skall stå till förfogande för detta. På högstadiet gäller tolv stadieveckotimmar som ett riktvärde.
- Arbetsenhetskonferensen skall föreslå hur tiden för temastudier bör läggas ut på skilda ämnen eller ämnesgrupper. Förslagen bör avges i så god tid att skolledningen kan utgå från dem vid schemalaggningsen. Om man redan på våren före det aktuella läsåret beslutar, hur tiden för temastudier skall disponeras, bör schemalaggningsen kunna anpassas efter temaplaneringen. Det bör då utan större svårighet vara möjligt att ägna långa, sammanhängande pass åt temastudierna.
- Innehållet i ett tema skall hålla sig inom tamen för huvudmomenten i det eller de berörda ämnena. Men arbetet skall syfta till fördjupning inom ett begränsat område, ge eleverna möjlighet att tillämpa också tidskrävande arbetsmetoder och planera och ta ansvar för en större arbetsuppgift.

(Ur Mål och riktlinjer i Lgr 80 Allmän del.)

Temastudierna bör ha sin utgångspunkt i de tre syften som nämns i det citerade stycket:

- fördjupning inom ett begränsat område,
- möjlighet att tillämpa också tidskrävande arbetsmetoder,
- planera och ta ansvar för en större arbetsuppgift.

I 1969 års läroplan lades hela kursen i orienteringsämnena ut som arbetsområden. På så sätt blev det knappast någon tid över till större och mera tidskrävande arbetsuppgifter. Syftet med arbetsområdena förfelades därför ofta. Temastudier däremot begränsas på högstadiets schema till fyra veckotimmar per årskurs i genomsnitt, och alla

de obligatoriska ämnena har rätt att vara med. Arbetsenhetskonferensen kan dock, om lärare och elever så önskar, besluta att koncentrera temastudierna till ett eller flera ämnen. Om många ämnen deltar, betyder det att det enskilda ämnet per termin inte kan disponera mer än ett begränsat antal timmar för temastudier. Om lärare och elever önskar större utrymme, kan dock veckans tematimmar kombineras med koncentrationsläsning i ämnet. Mer tid kan givetvis också disponeras, om flera ämnen samarbetar om ett tema.

Ett temastudium som bedrivs i ett ämne kanske ett par gånger per termin kan utväljas, förberedas, genomföras och utvärderas mer engagerat och tilldra sig ett helt annat intresse än en ibland stereotyp utläggning av arbetsområden över hela kursen. Eleverna tillförsäkras variation i arbetsmetoderna.

Eftersom endast en del av kursen utgörs av temastudier inkräktar temastudierna inte på den tid som krävs för genomgång av för kursen centrala avsnitt.

Temastudierna är en del av det fria studievalet. Det betyder att eleverna skall delta i valet av teman, men det betyder också att de i sina temastudier får arbeta under fria former, utveckla sina intressen, träna sig i samarbete, ta ansvar för arbetsuppgifter, också för yngre och jämnåriga kamrater, knyta kontakter med närsamhället och mycket annat.

”Innehållet i ett tema skall hålla sig inom ramen för huvudmomenten i det eller de berörda ämnena”. Temastudierna får alltså inte förväxlas med de temadagar som redan förekommer i skolorna och ofta har ett mera allmänt innehåll. Sådana temadagar brukar i gymnasieskolan kallas för koncentrationsdagar. Det vore kanske bättre att låta det namnet gälla även i grundskolan för sådana tillfällen då hela eller en del av skolan för en dag eller halvdag (koncentrationshalvdag) bryter veckoschemat för att genomföra aktiviteter av annat slag.

Temastudierna är obligatoriska. På låg- och mellanstadiet kan lärare och elever komma överens om hur lång tid de vill avsätta för temaarbeten. På högstadiet utgör 12 stadieweckotimmar en rikttid.

Att välja tema

Temavalet aktualiserar bl a följande tre frågor.

- När ska beslut om läsårets temastudier fattas?
- Vad ska temastudierna ha för innehåll?
- Vilka ska besluta?

När fattas besluten?

Temastudierna bör helst bedrivas under långa, sammanhängande arbetspass. Därför är det på högstadiet med dess komplicerade schema angeläget att tidigt besluta om det kommande läsårets temastudier. Om tidpunkten säger Lgr 80 Allmän del, s 35 att "förslagen bör avges i så god tid att skolledningen kan utgå från dem vid schemaläggningen". Arbetet med tjänstefördelningen brukar börja sedan elevernas tillval m m blivit sammanställda. Det betyder att beslut om hur tiden för temastudier skall disponeras bör fattas senast vid mitten av vårterminen. Arbetsenhetskonferensen skall föreslå vilka ämnen eller ämnesgrupper som skall ha teman det kommande läsåret. Lämpligt är också att konferensen redan då anger vad temana skall handla om, i synnerhet då temastudiet innebär samverkan mellan flera ämnen.

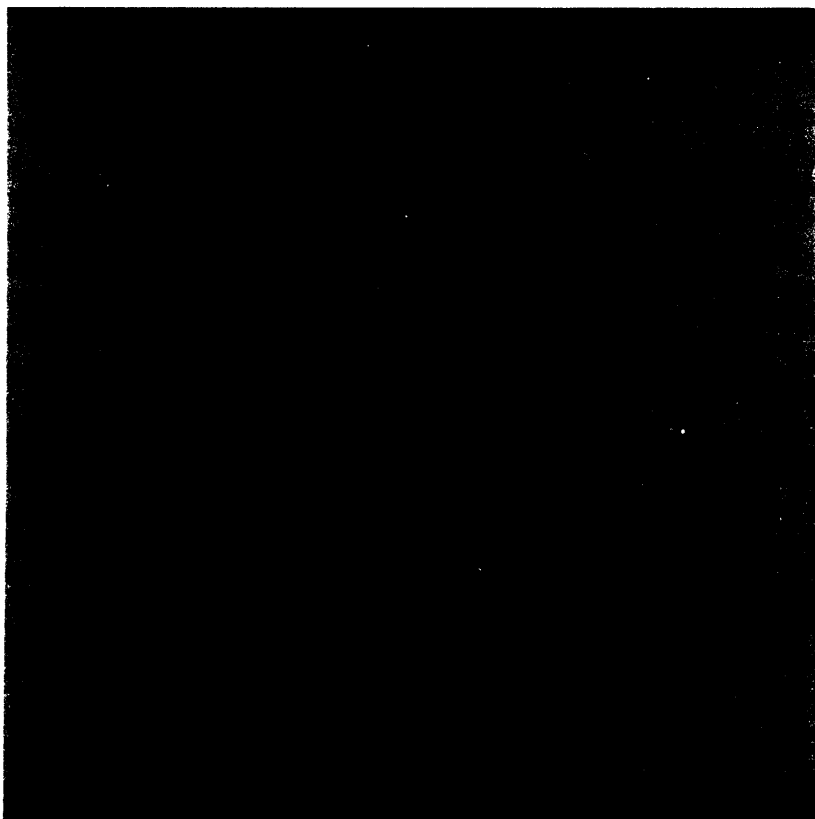
Detta innebär att lärare och elever redan tidigt under vårterminen bör aktualisera temainnehållet. Lärarna kan aktualisera temafrågan fortlöpande under läsåret, då de samtalar med sina elever om de olika kursavsnitten och dessas uppläggning.

Planeringen av teman i de stadielinledande årskurserna, 4 och 7, måste bli beroende av praktiska förutsättningar i olika rektorsområden.

Vad kan temastudierna ha för innehåll?

Lärare och elever i klassen och arbetsenheten bör hålla frågan om temastudiernas innehåll aktuell, så att de diskuterar fram olika alternativ att senare välja mellan.

Mål och riktlinjer framhåller, att "arbetsplanen skall ge uttryck för den enskilda skolans mål och ambitioner och därigenom vara ett utvecklingsprogram och en form av lokalt läroplansarbete". Temastudierna bör bli en viktig del av arbetsplanen. Vilka mål och ambitioner som de skall uttrycka blir givetvis den enskilda skolans sak att ta fram. Här framförs endast några synpunkter. Detta sker innan vi har några påtagliga erfarenheter av temastudier i grundskolan. Det som presenteras i följande ruta kan vara till hjälp i startögonblicket.

Checkningslista för lärare och elever

Alla temaresonemang skall ha sin utgångspunkt i vad Mål och riktlinjer säger om fördjupning, tidskrävande arbetsmetoder och större arbetsuppgifter. Ett antal sådana riktlinjer har här sammanställts som en checkningslista, när lärare och elever samtalar om, väljer tema och gör upp arbetsplanen för temat.

1. Skolan skall stimulera elevernas verksamhetslust och ge dem ökat ansvar och medinflytande i takt med deras stigande ålder och mognad. (Lgr 80 Allmän del s 13).

2. Olika elevgrupper på skolan bör få möjlighet att gå ut med egna program till andra klasser, stadier och skolor. Detta kan ofta vara ett bra sätt att medverka till att bearbeta olika problem i skolan, t ex kring mobbning och kring frågor om alkohol och narkotika (a a s 27).
3. Eleverna bör få utveckla arbetssätt där teori och praktik varvas och där elevernas insatser kan inriktas på direkt produktiva uppgifter inom den egna skolmiljön (a a s 42).
4. De bör få tillfälle att tillämpa kunskaper och färdigheter. Tillämpningarna måste ges stort utrymme i vanligt skolarbete, i teman och projekt. De kunskaper eleven tillägnar sig skall vara brukbara kunskaper för olika konkreta uppgifter eller för diskussion, skapande verksamhet och personlig utveckling. Först genom tillämpningen tar eleverna till sig kunskaperna som sin egendom, insikterna befasts och blir meningsfulla (a a s 49).
5. De grundläggande färdigheterna tala, läsa, skriva och räkna, som skall övas i många sammanhang i olika ämnen, blir ännu mer meningsfulla när de får tillämpas utanför den egna klassen, t ex när eleverna informerar yngre skolkamrater, demonstrerar en utställning för föräldrarepresentanter eller rent av för allmänheten, skriver till myndigheter, institutioner, företag och arbetsplatser, utformar en enkät och uträknar resultatet, gör upp en budget för inköp av en utställning och redovisar den för skolledningen.
6. Att uttrycka sig med hjälp av bild och att fungera i samarbete med andra i arbetslag och grupper (a a s 16) är också färdigheter som kan övas och tillämpas i temaarbeten.
7. Föräldrarna skall ges tillfälle att följa skolans arbete och medverka i detta (a a s 25).
8. Samverkan mellan skolan och det omgivande samhället skall byggas ut och det rikliga informationsmaterial som förmedlas av etermedier och som finns i tidskrifter, broschyrer och tidningar skall utnyttjas (a a s 50).

Det säger sig självt att allt detta inte kan förverkligas på en gång. I ett tema kan några av de många riktlinjerna betonas och i ett annat några andra. Det kan dock vara viktigt att ha synpunkterna samlade, när lärare och elever väljer ut ett tema och gör upp en arbetsplan för temat.

Vilka beslutar?

Ytterst är det rektor som beslutar, om schemafrågor berörs. Det är han eller hon som har ansvaret och beslutsrätten när det gäller schema, skoldagens utformning och arbetsfördelningen mellan lärare. Skolledningen har också ansvaret för att stimulera och organisera det samlade arbetet inom rektorsområdet. Planeringen skall redovisas i en arbetsplan, och i denna bör programmet för temastudier ingå.

Själva planeringen av temastudierna är däremot en uppgift för lärarna gemensamt med eleverna i klasser och arbetsenheter. Under läsårets gång diskuterar lärare och elever i klassen de olika ämnen, vilka kursavsnitt som kan lämpa sig som tema, hur lång tid ett tema behöver disponera, hur det skall läggas upp, vad det kräver av material och lokaler m m. Om en hel arbetsenhet eller olika årskurser skall arbeta med samma tema, får motsvarande diskussion föras på arbetsenhetskonferenserna, respektive mellan berörda årskurser eller klasser inom årskurserna. Man kan också tänka sig att elevgrupper i klassen eller i arbetsenheten arbetar med olika teman i ett ämne. Hur många sådana teman som samtidigt kan pågå i en klass eller en arbetsenhet beror på hur många skilda arbeten en lärare eller ett arbetslag anser sig kunna handleda samtidigt. (Lgr 80 Allmän del s 35).

Ämnesövergripande tema, en typ som kan bli aktuell bli därför att det då blir lättare att på schemat organisera sammanhängande arbetspass, kräver i regel samverkan mellan två eller flera lärare både i planeringen och genomförandet.

Det finns alltså en rad olika möjligheter att organisera teman. Beslutsprocessen blir beroende av vilka alternativ man väljer. Gemensamt är dock att det är arbetsenhetskonferensen som beslutar i vilka ämnen temastudier skall läggas ut. Skolledningen beslutar i schemafrågor. Berörda lärare och elever beslutar om innehållet i utlagda tema. Det är samma beslutsmodell som sedan 1966 tillämpats för gymnasieskolans betingsstudier.

Att arbeta med tema

Att samla fakta, bearbeta dem och redovisa. Hur eleverna i sitt temaarbete samlar fakta och material beror på temat. De kan

- göra fältstudier, t ex i biologi, geografi, historia, samhällskunskap, hemkunskap, barnkunskap och bild
- laborera och göra observationer i fysik, kemi, hemkunskap och teknik
- göra studiebesök och intervjuer i samhällskunskap, svenska, hemkunskap och barnkunskap, exempelvis hos sociala nämnder och inrättningar

- skriva till myndigheter och institutioner och studera tidningarna, t ex i teman om ANT (alkohol, narkotika, tobak), sexual- och samlevnadsfrågor, lag och rätt, trafik, miljövård och samhällsplanering
- kombinera faktainsamling av olika slag, t ex genom fältstudier och tryckt material.

I temastudiets natur ligger att eleverna i mycket stor utsträckning praktiserar en undersökande metodik.

Särskild uppmärksamhet bör riktas på teman, där eleverna samlar fakta ur tryckt material. För gymnasieskolans temaarbeten finns läromedel i form av litteraturförteckningar, bildmaterial, textutdrag m m samt förslag till arbetsuppgifter. Risken är stor om eleverna utan grundlig förberedelse tvingas botanisera bland skolbibliotekets böcker på egen hand. Erfarenheter från arbetsområden och andra grupparbeten med tryckt material har mer än en gång visat att eleverna okritiskt skriver av vad konversationslexikon och handböcker redovisar, ofta på en stiltnivå, som ligger högt över elevernas egen. Ett tema, omkring vilket det finns mycket tryckt material, kräver därför en extra insats från lärarnas och skolbibliotekariernas sida för att få fram lagom svåra texter och kritiskt sovra bland materialet. Dessutom måste eleverna handledas i arbetet med att hämta fakta ur flera tryckta källor.

Hur eleverna bearbetar insamlade fakta och material beror på deras egen ålder och mognad och på temats karaktär och innehåll. Men bearbetningen är också avhängig av hur temaarbetet skall redovisas. En av de ovan angivna riktlinjerna i Lgr 80 föreskriver att eleverna skall få tillfälle att i meningsfulla sammanhang begagna sina kunskaper och färdigheter. Temastudierna lämpar sig särskilt väl för att förverkliga sådana önskemål.

En form av redovisning som brukar vara en stimulerande uppgift för eleverna är att göra en utställning. Ett sådant arbete innehåller många olika moment, både teoretiska och praktiska. En utställning växer fram efter hand. Den är konkret och kan demonstreras för jämnåriga kamrater, för yngre elever, för föräldrar och för allmänheten. Den kan göras i det lilla formatet för klassen och klassrummet eller bli en stor satsning för hela skolan.

Studiebesöken vid de sociala nämnderna kan presenteras i skriftliga rapporter med text, diagram och bilder, men de kan också bilda underlag för en utredning om hur studiebesök vid skolan skall planeras och genomföras. Ett studium av hur arbetsförmedlingen skaffar platser till praktisk arbetslivsorientering kan leda till en kartläggning av kommunens näringsliv.

Andra teman med en undersökande metodik kan få som resultat åskådningsmaterial, kartor, diagram och bilder för ämnesinstitution och klassrum. Annat kan placeras i gemensamma utrymmen, såsom

hallar och korridorer som utsmyckning och information.

Många temastudier kommer att resultera i skriftliga redovisningar med text, kartor, skisser, teckningar, tabeller och diagram.

En annan vanlig form av redovisning är den muntliga. Den är väl känd från grupparbeten och arbetsområden. I sin sämsta form består den av ett antal uppläsningar från koncept, där den handskrivna texten är avskrifter från böcker och stiltnivån inte avpassad för en muntlig redovisning. I bästa fall kan den bestå av korta anföranden utan koncept men med hjälp av svarta tavlan, blädderblock och stordia och med inslag av konkreta demonstrationer och laborationer, dialoger och definierande av problem. Elever brukar vara upptäckningsrika, om de bara får klart för sig att det gäller att se till att de som tar emot informationen inte bara blir lyssnare utan får kombinera lyssnandet med iakttagelser och kritik och diskussioner.

Samtal i mindre grupper kan vara ett annat sätt att redovisa temaarbeten. De kan också komplettera annan redovisning. Tema skall vara fördjupningsuppgifter inom huvudmomentens ram. Läraren kan i samtal med en liten grupp elever kanske bättre få klart för sig hur mycket den enskilde har fördjupat sig i ämnet och hur det har gått för gruppen eller klassen att följa den uppgjorda arbetsplanen. Bägge delarna kan vara viktiga inslag i utvärderingen av temat.

Att utvärdera

Utvärderingen av ett tema kan gälla alla faserna i temaarbetet.

- Att välja tema och göra upp en arbetsplan.
- Att samla fakta.
- Att bearbeta.
- Att redovisa.

Mycket av en sådan utvärdering kan ske under arbetets gång, främst vid sammanträden i klassråden. Men iakttagelser och synpunkter behöver också samlas upp och noteras. Detta är ett viktigt led i färdighetsträningen. Sådana anteckningar kan vara värdefulla att ha, när läsårets arbetsplan skall utvärderas, exempelvis vid den utvärderingsdag som rektor kan kalla till för elever och lärare. (Se Lgr 80 Allmän del s 61.)

Alla som berörs av temastudiet bör få tillfälle att yttra sig. Eleverna kan föra fram sina synpunkter i anteckningar från diskussioner i smågrupper. Läraren kan få kompletterande synpunkter från eleverna vid samtal i klassen. Om temaarbetet resulterat i text, en utställning, en vandringsled, ett åskådningsmaterial, ett temahäfte, är föräldrarnas och allmänhetens omdömen intressanta och viktiga inslag i utvärderingen.

Fria aktiviteter

De fria aktiviteterna i skolan ingår med för mellanstadiet 2 och för högstadiet 5 stadiesveckotimmar. Ytterligare tid kan tillkomma beroende på skolstyrelsens beslut om skoldagens utformning. De fria aktiviteterna bör normalt utgöra en del av det fria studievalet.

Hur skolan kan gripa sig an arbetet med de fria aktiviteterna beskrivs i Lgr 80 Allmän del under rubriken "Skolan – ett centrum för samarbete".

Då man diskuterar och planerar fria aktiviteter är det emellertid också angeläget att gå igenom behovet av och förutsättningarna för den samlade skoldagen.

Den parlamentariska skoldelegationen¹ har i en skrivelse till regeringen påtalat de svårigheter som hittills funnits att ur gällande författningar eller olika riksdagsuttalanden få en entydig bild av statsmakternas intentioner med samlad skoldag. Man finner det angeläget att innebörden i besluten om samlad skoldag klarläggs i överensstämmelse med vad delegationen anför i sin skrivelse.

För att ge kännedom om delegationens synpunkter redovisas som första punkt i detta avsnitt delar av delegationens skrivelse.

Därefter ges några exempel på hur man i olika kommuner arbetat inför planeringen av den samlade skoldagen samt några synpunkter inför den viktiga planeringen av fria aktiviteter på mellanstadiet.

I avsnittet nedan återges utdrag ur delegationens skrivelse.

Utdrag ur skoldelegationens skrivelse

Krav på samlad skoldag. Enligt en sammanställning av uppgifter till SÖ från olika länskolnämnder hösten 1979 finns en stor spännvidd mellan olika län, vad gäller genomförandet av samlad skoldag. Som mest skulle samlad skoldag beröra ca 75 % av eleverna, som minst endast 0,1 %.

¹ Delegationen för bättre studiemiljö och uppföljning av reformbeslut (U 1979:11) Skrivelse 1980-03-12.

Det finns emellertid ingen anledning att anta att dessa siffror speglar motsvarande skillnad i verkligheten. De torde snarare återge endast olika tolkningar av vad som skall avses med samlad skoldag.

Skilda krav på skoldagens utformning har i debatt och beslut vävts samman. Detta har skapat den oklara situation som råder idag. Det har framförts

- krav på omsorg under skoldagen,
- krav på pedagogisk helhetssyn,
- krav på skoldagens längd,
- krav på samordnade tider för årskurser, stadier etc.

SIA-utredningens förslag om samlad skoldag utgick från att i stort sett alla barn och föräldrar i framtiden skulle komma att vara vana vid en bestämd sorts "skoldag", nämligen den som förekommer i deltidsförskolan för sexåringar. Samhället har där ansvar för omsorg under hela den tid barnen vistas i förskolan. Alla aktiviteter ingår i en helhet och stöder ömsesidigt varandra. Vistelsetiderna är klara och desamma under veckans dagar, vilket underlättar föräldrarnas planering av barntillsynen i övrigt.

Utredningen utgick ifrån att en sådan utformning också av skolans arbetsmiljö skulle innebära stora fördelar. Vilka dessa var utvecklades ingående i utredningens betänkande.

Kraven på

- att skolstyrelsen skall ansvara för omsorg under hela den tid eleverna vistas i skolan, alltså även under raster och håltimmar,
- att all verksamhet, såväl timplanebunden som icke timplanebunden, skall ingå i en pedagogisk helhet utformad enligt mål och riktlinjer för grundskolan,
- att vistelsetiderna för en enskild elev i skolan inte bör växla från dag till dag,

var enligt utredningen de tre avgörande kännetecknen på att skoldagen var samlad till en helhet och förtjänade namnet samlad skoldag. De kraven kan inte ges upp utan att man ger upp själva idén med samlad skoldag. Om exempelvis viss del av skoldagen inte är obligatorisk är givetvis den pedagogiska helheten sönderslagen. Därmed är också den socialpolitiska målsättning, som präglade reformförslaget, övergiven.

Däremot förhåller det sig annorlunda med olika krav på skoldagens längd och på samordnade tider för *olika* elever, grupper, klas-

ser, årskurser eller stadier. De är sekundära krav och beror till en del på motivförskjutningar.

Kravet på samordnade tider är exempelvis i många fall resultat av diskussioner om skolskjutsplaneringen i en kommun. De har ofta inte i första hand en social eller pedagogisk motivering.

Skoldagens längd och samordnade tider. Lektioner har enligt timplanen en bestämd längd (40 min) även om de på schemat kan läggas ut i tidsmoduler på olika sätt. Summan av tiden för alla lektioner, raster och måltidsuppehåll leder därför till en bestämd längd på skoldagen.

SIA-utredningens förslag om samlad skoldag — vilken också skulle innehålla tid för fria aktiviteter — innehöll inget förslag om speciell längd på dessa fria aktiviteter. I stället skulle skolstyrelsen besluta om skoldagens *totala* längd. De fria aktiviteterna kom då att omfatta den tid under skoldagen som inte upptogs av lektioner. Såvida skolstyrelsen fastställde skoldagens längd till den tid som behövdes för lektioner och raster etc, kom tiden för fria aktiviteter att endast omfatta rasttid, lunchuppehåll och eventuella håltimmar.

Detta var givetvis en låg ambitionsnivå men den var enligt utredningen en fullt tillåten form av samlad skoldag. Avgörandet var decentraliserat till kommunen, som därvid borde utgå från ett definerat behov av omsorg, stimulans etc vid olika skolenheter. Regering och riksdag följde utredningens förslag (prop 1975/76:39, UbU 1975/76:30, rskr 367).

Samlad skoldag ställde därför inget krav på *förlängning* av tiden i skolan, däremot på omsorg och aktivitetsutbud under hela tiden.

Denna grundkonstruktion kompletterades av att det redan inom dåvarande timplan fanns speciellt utrymme för fria aktiviteter på högstadiet, nämligen de tidigare timmarna för fritt valt arbete. På mellanstadiet skapas sådant utrymme genom Lgr 80. Lektionstiden på stadiet minskas i den nya läroplanen för att ge utrymme för fria aktiviteter.

På lågstadiet finns däremot ingen speciell tid för fria aktiviteter utöver rasttid etc. Vill en skolstyrelse skapa ytterligare tid på lågstadiet måste den förlänga skoldagen. Men — och det är viktigt att observera — inget tvingar skolstyrelsen att göra detta. Förlängning är inget krav från statsmaktens sida. Det är ett uttryck för lokal ambition att möta ett bestämt behov.

Problemen med samlad skoldag är koncentrerade till lågstadiet och där till åk 1 och 2. Problemen sammanhänger med uttalanden om skoldagens längd och tolkning av uttrycket samordnade tider.

Lågstadiets schema präglas fortfarande av den traditionella resurstimmeutläggningen från Lgr 69. Denna utgår från att eleverna i åk 1 delas in i två grupper och att lågstadieläraren tar ut alla sina

undervisningstimmar i *sin egen klass*. Schemat får då i princip följande utseende varje dag.

	Grupp 1	Grupp 2
Pos 1	Lektion	x
2	Lektion	x
3		Lektion
4		LUNCH
5		Lektion
6	x	Lektion
7	x	Lektion

Varje elev har 2 helklasslektioner och 2 grupptimmar om dagen, dvs $4 \times 5 = 20$ lektioner i veckan. Läraren har 6 lektioner om dagen, dvs 30 lektioner i veckan.

Med raster om 10 minuter och lunch om 40 minuter blir en sådan dag 5 timmar och 20 minuter lång för läraren (från pos 1 t o m pos 7). För en enskild *elev* blir den endast 3 timmar och 4 minuter (från pos 1 t o m pos 5 eller från pos 3 t o m pos 7).

Söker man nu — vilket sker i många fall — införa samlad skoldag med detta typschema bibehållet och med *krav på samordnade tider för klassen* (årskursen) hamnar man i en svår situation.

Dels måste då fyra positioner per dag och klass (de positioner som markerats med *x* i schemat) fyllas med tillsyn och aktiviteter, vilket gradvis leder till stora ekonomiska åtaganden för kommunen, lokalsvårigheter etc.

Dels får varje enskild elev sin skoldag förlängd med nästan 2 timmar om dagen, från 3 timmar och 40 minuter till 5 timmar och 20 minuter.

Detta kan leda till opposition från många föräldrar, i synnerhet som de fria aktiviteterna vid denna schematyp blir förlagda till början eller slutet av dagen, vilket strider mot det i SIA-utredning, proposition och riksdagsbeslut uttalade målet att varva lektioner och fria aktiviteter.

Det leder också till att det blir just på lågstadiet som skoldagen blir förlängd, medan såväl SIA-utredning som regering och riksdag klart uttalade att det var där man borde vara försiktig med förlängning.

Trots förlängning blir skoldagen på 5 timmar och 20 minuter en stressig och packad dag med endast 10-minutersraster. Krav har uppkommit på ytterligare förlängning.

SIA-utredningens förslag om samlad skoldag på lågstadiet byggde på förutsättningen att typschemat övergavs. I stället skulle schemat bygga på samverkan mellan lärarna inom en arbetsenhet. Sker detta får schemat för en arbetsenhet på två klasser i princip följande utseende. I exemplet nedan har antagits att kommunen beslutat att förlänga skoldagen till 4 timmar och 30 minuter. Detta är, som ovan påpekats, inte ett krav utan ett uttryck för lokal ambition. En sådan utbyggnad ger utrymme för att bygga in fria (givetvis obligatoriska) aktiviteter i skoldagen.

Arbetsenhet

		Klass 1 A		Klass 1 B	
Pos	1	Lektion Ab	Ba		
	2	Lektion Ab	Ba		
	3	Lektion Ab		Cd	Lektion Ba
	4	Fria aktiviteter		Cd	Lektion Ba
	5	LUNCH			LUNCH
	6	Lektion Ab		Cd	Fria aktiviteter
	7				Lektion Ba Ab
	8				Lektion Ba Ab

Ab och Ba betecknar två olika lärare, som samarbetar i de båda klasserna. Vid genomsnittlig spec kvot på 0,3 finns ytterligare en lärare tillgänglig i arbetsenheten 3 timmar per dag. Denna lärare har lagts in som Cd.

Schemat kan givetvis också ges annat utseende beroende på om någon lärare också har hand om fria aktiviteter, om arbetsenheten är vertikal och omfattar åk 1, 2 och 3 etc.

Om vi nu förutsätter att schemat läggs ut på samma sätt varje veckodag så har klass 1 A en samlad skoldag mellan 08.00 och 12.30, dvs under 4 timmar och 30 minuter, där fria aktiviteter är integrerade varje dag. Klass 1 B har på samma sätt en samlad skoldag mellan 09.40 och 14.10.

Den omdebatterade maximitiden på 5 timmar och 20 minuter är helt ointressant vid denna typ av schema.

Eventuella aktiviteter under pos 7 och 8 i klass 1 A och under pos 1 och 2 i klass 1 B ligger utanför den samlade skoldagen. De kan vara angelägna ur många föräldrars synvinkel men var — med SIA:s terminologi — helt frivilliga aktiviteter, både för kommunen att anordna och för eleverna att delta i.

Problemet med denna typ av organisation är att den kräver att minst två lärare är villiga att samarbeta och samplanera arbetet.

Slutsatser om skoldagens längd och samordnade tider. Utbildningsutskottet anförde i sitt betänkande 1977/78:21 bl a följande:

- *Behovet av samlad skoldag* vid de olika skolanläggningarna avgör vilken omfattning den samlade skoldagen skall ha, och det finns självfallet möjlighet att ompröva behoven varje år. Om samlad skoldag införs är det enligt propositionen önskvärt att samma tidpunkt för den samlade skoldagens början respektive slut under skolveckans dagar finns för en årskurs, ett stadium eller för hela skolenheten. Samordnade tider bör emellertid inte, anför föredragande statsrådet, ställas som krav vid fastställande av den samlade skoldagens längd. Särskilt för bestämmandet av skoldagens början och slut kan det finnas skäl att ta hänsyn till t ex skolskjutsförhållanden. Utskottet anser att samma tidpunkt för den samlade skoldagens början respektive slut under skolveckans dagar har ett särskilt värde i de lägre årskurserna och att man endast undantagsvis bör göra avsteg härifrån såvitt gäller årskurserna 1 – 2.

Ovanstående skrivning har orsakat problem. Propositionen anser det *önskvärt* att samordnade tider finns för en *årskurs* etc. Utskottet betonar att detta speciellt skall beaktas i åk 1 och 2. Samordnade tider för en årskurs/klass etc betyder emellertid, vilket framgår av redovisningen ovan, en kraftig förlängning av skoldagen just i åk 1 och 2. Kravet är främmande utifrån SIA-utredningens tankegångar. Vad som var viktigt ur utredningens synpunkt var *föräldrarnas* perspektiv på tiderna, alltså att tiderna var desamma under veckans fem dagar *för den aktuella eleven*. Det krav, som skulle kunna utläsas ur utskottets skrivning — om samma tider för *alla* elever i årskursen/klassen — kan vara intressant t ex då det gäller att samordna skolskjutsar. Men det är inte avgörande för att man skall uppnå den pedagogiska och sociala ambition som uttrycks i beslutet om samlad skoldag.

Enligt delegationens uppfattning borde följande klart framgå av författningstexter.

- I *skoldagen* ingår den tid som behövs för undervisning enligt timplanen, för raster, måltidsuppehåll och andra uppehåll i undervisningen. På högstadiet skall dessutom ytterligare tid för icke timplanebunden verksamhet motsvarande 6 stadiesveckotimmar.¹
- Den *samlade skoldagen* skall minst omfatta den verksamhet som anges ovan. All verksamhet, såväl timplanebunden som icke timplanebunden, är obligatorisk och skall ingå i en pedagogisk helhet och utformas enligt mål och riktlinjer i 1980 års läroplan. Skolstyrelsen skall ansvara för omsorg under hela skoldagen.

¹ Från och med läsåret 1982/83 skall sista meningen lyda: På mellanstadiet skall dessutom ingå ytterligare tid för icke timplanebunden verksamhet motsvarande 2 och på högstadiet tid motsvarande 5 stadiesveckotimmar.

- Den samlade skoldagen skall för en elev ha den omfattning som skolstyrelsen bestämmer. I årskurs 1 och 2 får dagen för enskild elev dock inte vara längre än 5 timmar och 20 minuter, i åk 3–9 inte längre än 8 timmar. Vistelsetiden för en elev i skolan bör inte växla under veckans olika dagar.

Konsekvenserna av förslaget beskriver delegationen på följande sätt:

Förslaget ger en definition av samlad skoldag vilket hittills saknats. Definitionen tillvaratar

- omsorgsaspekten
- den pedagogiska helhetssynen
- föräldrarnas behov av klara tider

Definitionen lämnar kommunen frihet att besluta om

- skoldagens längd
- ambitionsnivån vad gäller fria aktiviteter

Definitionen uttrycker innebörden i tidigare riksdagsbeslut om samlad skoldag. Om samlad skoldag införs i åk 1 får detta följande konsekvenser:

Miniminivå Skolstyrelsen beslutar att skoldagens längd skall vara 3 timmar och 40 minuter.

Tillämpar skolan typschemat (s 26) inträder ingen annan förändring än att det måste finnas personal under raster och lunchuppehåll.

Tillämpar skolan arbetsenhetsmodell (s 27) utgår positionerna med fria aktiviteter. Personal under raster etc som ovan.

Skolstyrelsen är oförhindrad att erbjuda olika frivilliga aktiviteter utanför skoldagen, dvs under exempelvis position 1, 2, 6 och 7 i typschemat. (Statsbidraget för samlad skoldag får dock inte användas för att bekosta detta utan skall gå till den för alla obligatoriska verksamheten.)

Högre ambitionsnivå Skolstyrelsen beslutar att skoldagens längd skall vara 4 timmar och 30 minuter.

Tillämpar skolan typschemat (s 26) ingår pos 2 respektive 6 i den samlade skoldagen och ger då speciellt utrymme för fria aktiviteter.

Eventuella aktiviteter under pos 1 och 7 är fortfarande frivilliga.

Tillämpar skolan arbetsenhetsmodell får schemat det utseende som framgår av s 27.

Ambitionsnivåer som innebär ytterligare utbyggnad är givetvis också möjliga.

Hur har man arbetat med fria aktiviteter i skolan?

I de kommuner och rektorsområden där man helt eller delvis praktiserar den samlade skoldagen har man förberett sig på olika sätt. Detta är några exempel.

- Enkäter till eleverna om deras intressen.
- Kontakt med föräldrar bl a via Hem- och skolaföreningar.
- Tillsättande av planeringsgrupp med representanter för skolläring, skolpersonal, elever, föreningar och fritidsförvaltning.
- Sammanställning av faktabank när det gäller möjliga verksamheter med hänsyn till tillgången på ledare, lokaler (bibliotek, fritidsgårdar, idrottshallar m m), material och utrustning.
- Uppläggning av olika provscheman för skolans personal att ta ställning till.
- Inbjudan till föreningar och kulturliv att komma och presentera sig i skolan.
- Anställning av fritidspersonal på deltid.

Följande verksamheter har bl a prövats under dagtid (lektionsfri tid):

- Elever hjälper till i skolans arbete (serveringshjälp, vaktmästarhjälp osv).
- Besök på förskolor, servicecentra och ålderdomshem.
- Biblioteksbesök (bokklubbar, sagostunder, fri läsning, dockteater, utställningar m m).
- Hobbyverksamhet (moped, hundskötsel, akvarium, grönsaksodling, svamplockning, släktforskning osv).
- Maskinskrivning
- Idrott
- Musik och sång
- Idébetonad verksamhet (Ungdomens Röda kors, scouterna, politiska ungdomsförbund, friskvård-alkohol-narkotika-tobak, "invandrad mat" i samverkan med invandrare, "polisens arbete" m m).

De aktiviteter som räknats upp ovan har även förekommit under tiden före och efter skoldagen. Före skoldagen har man ibland anordnat särskild morgonverksamhet, t ex mellan 07.00 och 08.15 för barn som behöver omsorg under morgontimmarna.

För att aktivera särskilt elever på högstadiet efter skoltid har man i en kommun prövat en s k "gänget"-verksamhet, som går ut på att

skapa ett slags klubbgemenskap i en grupp elever där vissa har problem i skolan. Genom "gänget" har man lyckats intressera dessa elever för annan förenings- och fritidsverksamhet. I en annan kommun har man skapat ett system med "vuxenkamrater" för att kunna nå ut till barn i skolan som inte kan nås på traditionellt sätt hur lockande man än försöker göra de fria aktiviteterna. Vuxenkamraterna har rekryterats bland unga människor som på frivillig basis velat göra en insats.

Ett försök med samtalsgrupper kring temat "Att förbereda veckoslutet" har ungefär samma mål. Samtalsgrupperna har förlagts till fredagseftermiddagar med uppföljning på måndagseftermiddagar. I den kommun där man prövat detta har gruppledarna hämtats från Hem och skola och andra föreningar. Dessutom har kvarterspolisen medverkat.

Sättet att planera och genomföra fria aktiviteter har alltså varierat mycket. När det gäller elevernas val av fria aktiviteter och deras reaktioner finns bl a följande erfarenheter att bygga på:

Om man frågar eleverna vad de helst vill göra inom fria aktiviteter blir svaret oftast någon idrotts- eller hobbyverksamhet. Eleverna på högstadiet vill dessutom ha ett mindre inrutat och mer självständigt program än eleverna på låg- och mellanstadierna.

Starten med fria aktiviteter bör ske mjukt — man kan inte pressa eleverna in i aktiviteter. Ett sätt är att låta redan engagerade elever fungera som "informatörer" för att få med sina kamrater.

De flesta elever fullföljer aktiviteter som de anmält sig till, men det finns också elever som tröttnar ganska fort på en aktivitet och vill byta. Ibland händer det också att eleverna anmäler sig till fler aktiviteter än de orkar med.

I en skola där man ordnade med rastaktiviteter i form av schack, volleyboll osv, lades verksamheten från början upp som en tävling mellan klasser i skolan. Detta visade sig inte fungera särskilt bra. Eleverna valde i stället att sysselsätta sig utan att protokollföra några matchresultat. Försöket hade för övrigt den positiva effekten att antalet elever i rökrutan under rasterna sjönk betydligt.

En allmän slutsats när det gäller elevernas reaktioner på deltagandet i aktiviteter före, under eller efter skoldagen är att de blir mer benägna att ställa krav på innehållet i sin fritid. Genom att erbjuda alternativ kan skolan motverka de passiva fritidsintressen hos barn och ungdomar som styrs av de kommersiella krafterna i vårt samhälle.

Fria aktiviteter enligt Lgr 80

Lgr 80 Allmän del anger på s 21–23 en inriktning av de fria aktiviteterna som i väsentliga avseenden är en annan än den som refererats ovan. Tre synpunkter är av särskild vikt.

- Fria aktiviteter måste ge utrymme för elevernas eget ansvar för delar av arbetet inom skolan.
- Fria aktiviteter kan utgå från frågor som har sitt ursprung i lektionernas arbetsområden eller i teman och tillvalskurser. Därigenom framstår hela skoldagen som en helhet och får ett meningsfullt innehåll.
- Arbetsenheten är i många fall den naturliga enheten för att planera fria aktiviteter. Därigenom undviker man dels en omfattande administration, dels att aktiviteterna framstår som en verksamhet vid sidan av det övriga skolarbetet.

Fria aktiviteter, planerade i klassen eller i arbetsenheten, ger tillfällan för eleverna att planera själva, att samarbeta och ta ansvar, att få föräldrar att intressera sig för arbetet i skolan, att hålla kontakt med närsamhället och att i praktiska sammanhang tillämpa de grundläggande färdigheterna tala, läsa, skriva och räkna.

När lärare och elever planerar tillsammans, bör det gå lättare att få med föreningarna i verksamheten. Undervisningen kan aktualisera besök utifrån. Skolföreningar, elevråd och elevkommittéer kan berätta om sin verksamhet, och därifrån kan vägarna leda ut till de större föreningarna av liknande slag utanför skolan. Föreningarna har ofta inte personalresurser att ta hand om en grupp i fria aktiviteter under en längre tid, men de bör ha möjlighet att komma på enstaka besök efter inbjudan från klassen eller arbetsenheten. Fr o m den 1 juli 1980 gäller den nya lagen om rätt till ledighet för vissa föreningsuppdrag inom skolan, m m (SFS 1979:1184).

Genom en fortlöpande planering i klassen och arbetsenheten undviker man att låsa en elev till *en* fri aktivitet för flera månader eller rent av en hel termin. Man undviker, att de fria aktiviteterna blir en verksamhet som är isolerad från skolan i övrigt. I stället skall de vara en del av skolans liv. Då blir det både aktualitet och variation i de fria aktiviteterna. Uppslagen kommer inifrån. De gånger man behöver tips utifrån ger Lgr 80 Allmän del (s 21 ff) en provkarta på vad man kan göra.

En annan fråga är vem som skall leda fria aktiviteter. Svaret kan inte bli entydigt.

- Eleverna kan i vissa fall klara sig utan lärare, fritidsledare eller annan särskilt anställd handledare. Det gäller exempelvis, när

elever och elevgrupper hjälper till med dagliga göromål i skolan, när de medverkar i lokalvård, i biblioteks- och reproduktionsarbete och utför enklare reparationer. Det gäller också elevernas egen föreningsverksamhet t ex sammankomster med elevrådet.

- Äldre elever kan handleda yngre elever.
- I andra fall, t ex när elever arbetar i kommittéer för att förbereda en utflykt, en festlighet på skolan, ett idrottsevenemang, räcker det om någon i arbetslaget i arbetsenheten har insyn i verksamheterna.
- Föräldrar, föreningsledare och andra för skolan intresserade kan ställa upp för att leda aktiviteter där de är specialister eller har något att berätta.
- Den självklare handledaren av fria aktiviteter är i många fall läraren eller specialläraren. De känner eleverna väl och kan inpassa de fria aktiviteterna som en del i den helhet som skolarbetet skall utgöra. Lärare som engageras för att fullgöra arbetsuppgifter i fria aktiviteter kan göra detta inom ramen för sin tjänst. "Nedsättning av lärares undervisningstid får ske på grund av att läraren inräknat i sin tjänst andra aktiviteter än undervisning, som anordnas för elever inom den samlade skoldagen." (Statens avtalsverks cirkulär Und:6 197, s 75–76.)

Källor: Dahlgren, A & Persson, R (Statens ungdomsråd) *Ungdomens fritid och samhällssyn*. Stockholm: Prisma, 1975.

Dahlgren, A, Dahlgren R & Persson, R (Statens ungdomsråd). *Föreningslivet och skolan*. En utvärdering av föreningslivets medverkan i särskilda åtgärder på skolområdet. SÅS m m och erfarenheter inför SIA. Lund: Universitetet, sociologiska institutionen, 1976.

Fritid i skolan. Uppslagsbok för den samlade skoldagen. Stockholm: Liber UtbildningsFörlaget, 1978.

Statens ungdomsråd. *Skolan för oss alla*. En liten bok om hur skolan och föreningslivet tillsammans kan förverkliga den nya skolan. 1977.

Statens ungdomsråd. *Föreningslivet och skolan*. Rapport från en konferensserie anordnad av Statens ungdomsråd under mars – april 1977.

Statens ungdomsråd. *Allmän fritidsverksamhet*. Redovisning och erfarenheter. Dnr 210/79, 1979.

Statens ungdomsråd, *Massor i rörelseföreningarna i Sverige*. 1980.

Statens ungdomsråd, *Trots allt – alternativten lever*, 1980.

Svensson, B E *Skola – hem – fritid i samverkan*. Malmö: Lärarhögskolan. Särtryck och småtryck, nr 229, 1977.

Den samlade skoldagen finns beskriven i bl a följande texter

- SIA-utredningens betänkande Skolans arbetsmiljö (SOU 1974:53)
- Utbildningsdepartementets sammanställning av remissvar på SIA-utredningens betänkande
- Skolans inre arbete. Prop 1975/76:39
- Skolans inre arbete. UbU 1975/76:30
- Nytt statsbidrag till grundskolan, m m. Prop 1977/78:85
- Nytt statsbidrag till grundskolan, m m jämte motioner. UbU 1977/78:21
- Lgr 80 Allmän del

Informationen om det fria studievalet

De erfarenheter som redovisats i tidigare avsnitt visar att eleverna behöver information och vägledning inför valet av tillvalskurser, temastudier och fria aktiviteter.

Här ges en kort resumé över de slutsatser som kan dras av dessa erfarenheter när det gäller hur skolan bör lägga upp sin information.

Genom att utbudet av tillvalskurser utöver franska och tyska beslutas lokalt inom kommunen, kommer kommunens och den enskilda skolans informationsansvar att öka. Eleverna och föräldrarna behöver få detaljerad information om vilka kurser som kommer att erbjudas och vad de innehåller.

Informationen kan ges på olika sätt

- via broschyrer och annat skriftligt material,
- genom enskilda samtal och/eller gruppsamtal med elever,
- genom allmänna informationsmöten med elever och föräldrar,
- genom informationsmöten för särskilda grupper av elever och deras föräldrar (t ex invandrarelever, elever med olika slag av handikapp).

Det är naturligt att informationen om det fria studievalet anknyts till skolans syo-information.

Tillvalskurserna bör utformas så att de inte leder till någon sned fördelning mellan pojkar och flickor. Samtidigt har det visat sig att det finns pojkar och flickor som väljer mycket olika när de får välja fritt. Detta gäller både *hur* de väljer och *vad* de väljer. Informationen och vägledningen bör därför spela en stor roll när det gäller att skapa en någorlunda jämn fördelning mellan pojkar och flickor i de olika tillvalskurserna. Det handlar också om att påverka själva valsituationen. Genom att ge en noggrann beskrivning av innehållet i de olika kurserna kan man t ex förhindra att pojkar och flickor väljer bort en kurs enbart på grund av rubriken eller på grund av vissa "signalord" som t ex "konst" eller "teknik". Genom att ge vägledning i grupp kan man kanske få fler elever att välja mindre traditionsbundet. Det har visat sig att eleverna gärna väljer som sina

kamrater. I en grupp kan eleven få hjälp att våga välja annorlunda. Beslutet blir också lättare om man vet att man inte är ensam om sitt val.

Språken franska och tyska har varit populära tillval under Lgr 69:s tid och kommer troligen att så förbli. Detta beror på att elever och föräldrar känner till dessa ämnen och inser deras betydelse inför framtida studier och yrkesliv. Franska och tyska intar också en särställning i tillvalssystemet enligt Lgr 80, eftersom skolan är skyldig att erbjuda treåriga kurser i dessa ämnen om minst fem elever väljer något av dem. Dessa faktorer är viktiga att väga in i informationen och vägledningen.

Som tidigare framhållits bör lärare och elever fortlöpande under läsåret diskutera vilka kursavsnitt som kan lämpa sig för temastudier. Senast vid mitten av vårterminen fattar arbetsenheten på högstadiet beslut om vilka ämnen som skall ha temastudier närmaste läsår.

Det är angeläget att också föräldrarna blir informerade om detta nya inslag i det fria studievalet. En sådan information bör göras så konkret som möjligt. Föräldrarna bör få exempel på både enkla, vardagsnära teman och stora satsningar.

Eftersom temastudier ofta resulterar i någon form av dokumentation (arbetsböcker, utställning, film, bandat material osv) kan det vara lämpligt att låta föräldrarna ta del av denna.

Erfarenheterna av arbete med fria aktiviteter tyder på att de informella, personliga kontakterna har större effekt på eleverna än brett upplagda informationskampanjer. Detta gäller särskilt när man vill nå ut till barn och ungdomar som saknar särskilda intressen, t ex inte redan är med i någon förening.

I den personliga informationen kan ofta eleverna själva göra en insats. Äldre elever kan informera yngre, elever som redan är med i föreningar kan informera föreningslösa kamrater osv.

Elever och föräldrar har rätt att ställa krav på saklig och allsidig information om det fria studievalet.

Skolans uppgift blir inte bara att ge information utan också att inhämta information från elever och föräldrar. Detta kan t ex ske i de samrådsorgan som finns på skolan, genom intresseundersökningar bland eleverna och i mer informella kontakter mellan skolans personal och olika föräldra- eller elevgrupper. I kontakterna med föräldrar och elever är det väsentligt att ta särskild hänsyn till dem som har svårt att föra fram och få gehör för sina synpunkter.

Det är också viktigt att skolan inte bara fungerar som förmedlare av information som direkt efterfrågas av eleverna och deras föräldrar. Skolan har ett ansvar när det gäller att öka elevernas kunskaper om olika valalternativ och deras innebörd. Detta kan göra valet svårare för många elever, eftersom de tvingas uppmärksamma flera valalternativ.

Innehåll

För tillvalet enligt Lgr 80	39
Hur vi bygger och bor	40
Ritningar, modeller och foton	43
Världen och vi – internationell förståelse och solidaritet	45
Att vara konsument	47
Hantverk och hemslöjd	49
Att vara rädd om sin hälsa	50
Kort kurs i franska	52
Kort kurs i tyska	55
Ord- och bildverkstad	59
Hur är det att vara lärare/ungdomsledare?	62
Arbetslivskunskap	65
<i>Bilaga: Exempel på ytterligare tillvalskurser</i>	67

För tillvalet enligt Lgr 80

SÖ har fått regeringens uppdrag att utarbeta kursplanemodeller för tillvalsblocket inom det fria studievalet i grundskolan.

I Lgr 80 beskrivs tillvalet inom det fria studievalet i grundskolan.

- På förslag av rektor beslutar skolstyrelsen i varje kommun vilka kurser som skall kunna väljas inom tillvalsblocket. Rektor skall avge sitt förslag efter samråd med personal, föräldrar och elever. Arbetet inom dessa kurser skall präglas av samma målmedvetenhet som skolans övriga verksamhet.

Treåriga kurser i tyska och franska skall alltid erbjudas. Kurserna skall anordnas om antalet elever, som väljer respektive språk, är lägst fem. För övriga kurser finns ingen gräns för lägsta elevantal. Tillgängliga resurser måste här som inom andra områden avgöra hur stort utbud av kurser som är möjligt.

Kursernas längd kan variera från en termin till tre år. Inom det erbjudna utbudet av kurser har föräldrar och elever fritt val. Inför varje nytt läsår skall finnas möjlighet till omval. Den elev som väljer terminskurser måste således välja för både höst- och vårtermin samtidigt, såvida skolans behov av planering fordrar detta.

Även språkkursernas längd kan variera. Utöver de treåriga kurserna i tyska och franska kan man således erbjuda kurser i dessa — eller andra språk — som också är kortare än tre år.

Vad som skall studeras i de olika tillvalskurserna skall anges i en kursplan. För den lokala skolenheten avger rektor förslag till kursplan efter samråd med berörda lärare och elever. Kursplanen kan ha utarbetats på den lokala skolan, av skolstyrelsen eller av länskolnämnden. SÖ har som hjälp för det lokala arbetet tagit fram modeller för vissa kursplaner.

Länskolnämnden fastställer kursplan, som är utarbetad av rektor eller skolstyrelse.

Kurserna — med undantag av kurser i språk — skall utgöra en fördjupning av eller intresseprofilering inom några moment i två eller flera ämnen. De kan ges en starkt praktisk anknytning genom att bygga på moment ur exempelvis slöjd, teknik och hemkunskap. De kan belysa miljövärdfrågor (teknik, biologi, geografi, samhällskunskap) eller friskvård (hemkunskap, idrott, biologi, kemi). Maskinskrivning kan ingå i kombination med andra tekniskt-praktiska vardagsfärdigheter. Bostads- och miljökunskap (hemkunskap, historia, teknik, slöjd) fritt skapande (svenska, bild, musik) är exempel på andra möjliga kombinationer.

Kurserna skall vara så inriktade att de inte kan förutses få en mycket sned könsfördelning. Skulle detta ändå bli fallet och utökad information inte ger resultat skall kursplanen omarbetas. Kurserna får inte heller utformas så att de utgör parallell- eller överkurser till de obligatoriska ämnena, exempelvis matematik, vilket snabbt skulle kunna leda till en nivågruppering på de vanliga lektionerna i ämnet.

(Lgr 80 Allmän del, s 34—35).

Varje skola har sina egna förutsättningar för olika tillvalskurser. Förväntningar, behov och intressen liksom lokalfrågor, tillgång till lärare och tilldelning av bas- och förstärkningsresurser är faktorer som avgör vilka tillvalskurser som kan genomföras vid skolan.

De kursplanemodeller som presenteras här bygger på moment från olika ämnen med undantag för de korta kurserna i franska och tyska. De omfattar alla träning av grundläggande färdigheter. Modellerna är avsedda att vara till hjälp för skolorna, när de egna kursplanerna inom tillvalsblocket utformas. De torde i regel behöva omarbetas, så att de passar till de lokala förhållandena. Modellerna kan också ge uppslag till helt nya, lokalt utformade kursplaner.

Tillvalskurser kan vara olika långa, från en termin till tre läsår. I några fall anges en tid för tillvalskursen i modellen, men i allmänhet kan kursen göras längre eller kortare.

Eleverna bör medverka vid kursuppläggingarna. Varje kurs bör utvärderas av elever och lärare tillsammans.

Både då kurser planeras och då elever väljer kurser måste man i enlighet med de nyss citerade föreskrifterna i Lgr 80 vara uppmärksam på risken för sned könsfördelning.

Om en elev avslutat arbetet inom en kortare kurs men av olika skäl önskar fortsätta att arbeta inom samma område ytterligare någon termin eller något år, bör detta i princip vara möjligt. Arbetet bör då planeras så att det ger en fördjupning av studierna inom kursen.

I kommentarmaterialet *Det fria studievalet* ges ytterligare vägledning om tillvalskurser.

Utöver de kurser som modeller utarbetats för finns ytterligare exempel på tillvalskurser i bilaga 1 s 67.

Hur vi bygger och bor

- Syfte** Eleverna skall få kunskaper om olika faktorer som påverkar vår miljö, vårt boende och våra kommunikationer. De skall genom praktiskt arbete sätta sig in i de tekniska komponenter och system som de dagligen kommer i kontakt med i sina bostäder, på arbetsplatser och under fritid. Eleverna skall också kunna belysa skillnaden mellan glesbygd och tätort, förnyelsebara och icke förnyelsebara energikällor samt privat och kollektiv trafik.
- Ämnen** Orienteringsämnena svenska, matematik, bild, hemkunskap och slöjd.
- Innehåll** Kursplanemodellen består av en rad olika intresseområden som kan behandlas i valfri ordning. Arbetet gäller både praktiska och teoretiska problem.

Samhällsplanering

Studierna bör inledas med att eleverna gör klart för sig vilka behov människor i ett samhälle har och att dessa behov bör styra planering av miljö, boende och kommunikationer. De bör få diskutera kort-siktiga och långsiktiga planeringar, individuella och kollektiva intressen samt medborgares rättigheter och möjligheter att påverka sitt samhälles planering. Mot den bakgrunden bör de få granska planeringar i närsamhället.

En allmän presentation av vad som ingår i samhällsplanering bör behandla ägandeförhållanden, beslutsfattande, politikeransvar, upprättande av generalplan, områdesplaner etc. Man kan utgå från ett område i skolans närhet och göra en planering för ett visst antal boende. Eleverna beräknar typ av bebyggelse, service, centra, placering av skolor, vägar, lekplatser m m. Man bygger sedan en modell i t ex skala 1:1 000.

Man kan också utgå från ett trafikproblem i närheten av skolan. Eleverna studerar de aktuella förhållandena, analyserar dem och arbetar fram olika förslag till förbättringar. Man bygger modeller och slutar med en utställning, kanske på ortens kommunalkontor. Om möjligt kan man följa ett nybyggnadsområde i skolans närhet. Eleverna tar del av projekteringen och följer sedan arbetet till inflyttningen. En del kan göras i samverkan med ortens kommunalkontor som t ex kan tillhandahålla ritningar, kartor m m.

Natur och miljö såsom vatten och avlopp, sophantering och återvinning

Samtidigt som eleverna behandlar något annat intresseområde, studerar de ett naturområde fortlöpande under t ex tre år. De följer växt- och djurliv, söker spår av förändringar som miljöförstöring, sopor i marker, pH-värden i sjöar, siktdjup och koloxidhalten i luften. Vintertid kan de vissa dagar kartlägga djurens rörelser i området. De registrerar fortlöpande väderiakttagelser. De kan ta reda på hur kommunen förfar med dricks- och avloppsvatten. De kan bygga modeller av reningsverk.

De kan vidare studera kommunens sophantering och ta reda på hur sopor skall sorteras för att ge största möjliga återvinning. Eleverna kan ta reda på vad hushållssopor innehåller och vad man normalt borde kunna återvinna. De gör utredningar om vilka gifter som inte får gå med soporna och hur dessa gifter skall hanteras. De kan också skaffa sig orientering om yrkesförhållandena för de människor som arbetar inom miljövärden.

Husbygge med el och VVS. Material för husbygge

Eleverna får lära sig viss ritteknik för byggare som t ex planritning, sammanställningsritning och el- och VVS-symboler. De kan t ex planera ett enplanshus utifrån ytterväggslinjer. De kan sedan bygga huset i modell av t ex cellplast och lämna förslag på lämpliga el- och VVS-installationer. De kan studera olika byggnadsmaterial, bygga små gjutformor och göra gjutningar i betong med eller utan armering.

Eleverna kan studera olika uppvärmningssystem och lära sig hur oljepannor, elpannor och vedpannor fungerar. De får lära sig hur man packar om kranar och hur t ex spolanordningar fungerar på toaletten. Det är viktigt att eleverna får klart för sig att det endast är vissa arbeten de får utföra i el- och VVS-installationer. Exempel på kopplingsarbeten som eleverna får utföra är byte av ojordad stickpropp, montering av sladdströmställare och montering av lamphållare. Eleverna kan skaffa och praktiskt prova olika byggnadsmaterial och bedöma t ex isoleringsförmåga och brandsäkerhet.

Energi

Eleverna tar reda på vad som menas med förnyelsebara och icke förnyelsebara energikällor samt högenergi- och lågenergisamhällen.

De kan ta reda på hur mycket energi Sverige förbrukar per år och söka svar på frågor som

- Vilka energikällor förekommer? Var finns de, och hur utvinns energi ur dem?
- Hur stor del av energin importeras?
- Hur används energin?

Eleverna arbetar praktiskt och teoretiskt med modeller, bilder och text. De kan behandla energi från t ex vattenkraft, värmekraft, kärnkraft, vindkraft, vågkraft, solenergi, jordvärme, torv, ved och energiskog.

Kollektiva och privata transporter

Eleverna kan enskilt eller i grupp jämföra kollektivtrafik och privattrafik. I arbetet ingår enkla beräkningar av kostnader och energiåtgång för olika alternativ. I samband därmed studeras trafikpolitiken i samhället. Något eller några av de vanligaste transportmedlen väljs för närmare studium.

Förslag till arbetsuppgifter: Demontering, montering och reparation av cykel och moped. Tillverkning av specialverktyg för cykel och moped. Praktiskt arbete med någon del av bilen, t ex motorn eller det elektriska systemet. Modellbygge, t ex båt, järnväg, flyg-

plan och raket. I samband med det praktiska arbetet studerar man respektive transportmedels funktion och utveckling.

Radio, tele, TV

I olika försök arbetar eleverna med principen för radio- och bildöverföring. De tar reda på hur ljud och bildvågor görs om till elektriska impulser och elektromagnetiska vågor, hur sändare med antenn sänder bärvågor, hur bärvågorna tas emot i mottagare, filteras, förstärks, ändrar frekvens och omvandlas till ljud eller bild igen. Eleverna kan studera vanliga komponenter i radio-, tele- och TV-apparater såsom transistorer, resistorer, kondensatorer, dioder och transformatorer. Eleverna lär sig symboler och kopplingschema. De kan också tillverka olika apparater som bygger på elektroniska komponenter. Eleverna lär sig principerna för vanlig telefon och bildtelefon.

Ritningar, modeller och foton

Syfte Eleverna skall få kunskap om olika möjligheter att med ritningar och modeller avbilda verkligheten. De skall praktiskt tillämpa sina kunskaper genom att läsa kartor och ritningar. De skall lära sig tillämpa skalor och bygga modeller.

Ämnen och moment Matematik: skalor, längdenheter, areor, volymeräkningar, användning av miniräknare.

Naturorienterande ämnen: linser, strålningsgång, framkallning, kopiering, fotografering, användning av mikroskop och stereolupp.

Teknik: användning av verktyg och maskiner, ritteknik, mätteknik.

Bild: skissritning, förstoring, förminskning.

Slöjd: arbete efter mönster och ritningar.

Idrott: kartläsning.

Innehåll **Introduktion.** Eleverna gör klart för sig varför man gör avbildningar, vilka hjälpmedel som kan komma till användning och vilka olika typer av avbildningar som behövs i olika sammanhang.

Huvudparten av tiden inom tillvalskursen kan eleverna arbeta enskilt eller i grupp vid olika stationer. För att klara av detta bör de i en gemensam grundkurs först skaffa sig grundläggande färdigheter i ritning, ritningsläsning och mätning.

Eleverna väljer därefter arbete vid en eller flera stationer efter egna önskemål.

STATIONSFÖRSLAG

Mikroskoparbeten

Eleverna skall här söka avbilda den verklighet man inte kan se utan hjälpmedel. Arbetsuppgifter vid stationen kan vara

- att undersöka mikroskopets funktion,
- att bygga ett mikroskop av två linser och några rör,
- att göra skisser eller modeller av bilden i mikroskop.

Kartritning

Eleverna skall göra olika typer av kartor av t ex skolgården och skolans närmaste omgivning. Arbetsuppgifter vid stationen kan vara

- att göra en skalenlig avbildning av ett givet område,
- att lära sig hur man använder ett avvägningssinstrument,
- att göra nivåkurvor över ett litet område med hjälp av avvägningssinstrument, vinkelprisma och måttband,
- att tillverka enkla avvägningssinstrument med hjälp av t ex rör och hårkors, vattenslang och vinkelhake med lod.

Kartläsning

Eleverna skall lära sig läsa olika typer av kartor. Arbetsuppgifterna vid stationen kan vara

- att studera hur olika typer av kartor t ex topografiska kartor, stadsplanekartor avbildar samma verklighet,
- att med hjälp av en gammal karta pricka in de förändringar som skett i skolans omgivning.

Ritteknik

Eleverna skall skaffa sig vidgade kunskaper om ritning, ritningsläsning och skissritning. Arbetsuppgifter vid stationen kan vara

- att öka sina kunskaper i maskinritning med måttsättning, förenklat ritsätt och vyplaceringar,
- att tillverka klossar och öva vyplacering med dessa,
- att göra ritningar av olika föremål,
- att öva ritningsläsning och tillämpning genom att t ex i cellplast tillverka föremål efter ritningar,
- att göra skisser efter olika ritningsmetoder, t ex med rutsystem eller horisontlinje.

Fototeknik

Eleverna skall lära sig hur en kamera fungerar, hur den används och hur man framkallar och kopierar. Arbetsuppgifterna vid stationen kan vara

- att tillverka en kamera av plåt eller papp samt fotografera med denna,
- att med hjälp av bruksanvisningar och broschyrer lära sig kameran delar och dess funktion,
- att fotografera med olika brännvidd och se hur kameran kan förvanska verkligheten,
- att lära sig framkalla och kopiera film.

Modellbygge

Eleverna skall lära sig bygga modeller för att avbilda verkligheten inte bara i längdskala utan också i rymdskala. Arbetsuppgifter vid stationen kan vara

- att bygga modeller av t ex en villa, skolan med omgivning, en del av en stadsplan, en maskin och landskap. Materialet kan vara kartong, cellplast, trä, plastelina, lera och byggsatser.

Världen och vi — internationell förståelse och solidaritet

Syfte Eleverna skall bli medvetna om människors beroende av varandra. De skall få tillfällen att se på sin egen och andras tillvaro ur olika perspektiv. Jämförelser mellan förutsättningar och levnadsvillkor för människor i olika delar av världen bör leda till reflexioner om orsaker och sammanhang. Det är viktigt att eleverna får möjligheter att utveckla solidaritet med människor i andra länder och inom andra kulturer. Intresse för andra människors förhållanden och ett internationellt engagemang leder samtidigt till en ökad förståelse för den egna kulturen. Kännedom om de problem som byte av språklig miljö medför är viktig. Förståelse för invandrares sociala situation, kunskap om deras ursprungliga kultur och orsakerna till att de lämnat sina hemländer är likaså av väsentlig betydelse.

Undervisningen skall leda till att eleverna får tilltro till sig själva och till sin förmåga att påverka och förbättra sina egna och andras levnadsvillkor. Arbetet skall utveckla ett kritiskt och reflekterande

tänkande samt öka beredskapen att möta en föränderlig framtid och leva i den. Det skall bidra till att eleverna får respekt för alla människors lika värde.

Ämnen I första hand bör samverkan ske inom orienteringsämnenas ram. Samverkan också ske med andra ämnen.

Innehåll Familjen

Familjens roll i olika länder och kulturer. Kvinnans och mannens situation. Arbetsfördelning. Ansvarsområden. Barnens tillvaro. De äldres ställning. Sociala funktioner. Samspelet individ—familj—samhälle.

Religion

Religionens roll i några länder och kulturer. Kristendomens betydelse i svenskt kulturliv. Religiösa urkunder och myter, begrepp och beteenden. Religiös verklighetsuppfattning.

Vardagsbehov

Åkerjorden och hur den används. Vattenförsörjning. Energibehov och energianvändning. Bostäder. Konsumtion, hushållning och återanvändning.

Folkomflyttningar

Sverige som utvandrar- och invandrarland. Urbanisering. Sysselsättning. Turism.

Skola och undervisning

Skolsystem och obligatorisk skolgång. Likvärdig grundutbildning. Högre studier. Arbetslivsförberedelse och arbetstillfällen. Personlighetsutveckling och självkänsla.

Lek och idrott

Lekar i olika länder. Lekens innebörd. Leksaker. Meningsfull fritid. Idrottens betydelse — tävling och lek, elit och bredd. Idrott och pengar.

Sagor, sång och musik

Sagor, berättelser och myter från olika länder. Sång, musik och dans. Utövare och mottagare. Konstarnas funktion och sociala roll.

Makt och ekonomi

Samhällsskick. Politiska system. Medborgarinflytande. Demokrati och diktatur.

- Arbetsätt* Arbetet skall bedrivas på ett variationsrikt sätt. Eleverna skall
- ta reda på hur det ser ut i det egna samhället genom direkta observationer och egna undersökningar,
 - ta kontakt med människor med olika livserfarenheter för att genom samtal och intervjuer bredda sina kunskaper om olika livsvillkor,
 - genom intervjuer och enkäter undersöka människors attityder till frågor som behandlas i undervisningen,
 - söka leva sig in i andra människors levnadsvillkor genom skapande verksamhet som att göra rollspel och filmer, musicera och dansa och ta del av dokumentära skildringar, skönlitteratur och annat beskrivande material från olika kulturer,
 - diskutera och samtala kring kunskapsstoff, attityder och värderingar,
 - sammanställa uppgifter och information av olika slag som underlag för egna ställningstaganden,
 - använda ord och bild för att dokumentera och beskriva det egna samhället i ett internationellt perspektiv (vid skriftliga redovisningar kan med fördel maskinskrivning användas),
 - söka förmedla insikter och kunskaper till andra i skolan och i närsamhället, t ex genom utställningar, filmvisningar och fester med kulturaktiviteter från olika länder.

Att vara konsument

Syfte Eleverna skall få fördjupa sina intressen inom olika konsumentområden.

Undervisningen skall leda till att eleverna får ökad handlingsberedskap som producenter och konsument. I detta ligger bl a att de får sätta sig in i hur reklamen arbetar och fungerar, att de får kunskaper om aktuell lagstiftning och att de får en orientering om några multinationella företags dominerande inflytande inom sina marknadsområden. De skall också få en uppfattning om enskilda personers och grupperns möjligheter att påverka marknaden. Eleverna skall skaffa sig kunskaper om sambanden mellan människans behov, tillgång till olika resurser och hushållning med resurserna.

De skall också lära sig se vilka olika faktorer som påverkar dem i deras konsumentroll.

Eleverna skall lära sig planera sin konsumtion utifrån tillgängliga resurser. De skall utveckla sin förmåga till en övertänkt produktion och konsumtion. De skall producera varor och jämföra dessa med annat hantverk och industriell produktion. De skall också träna sig att vårda såväl enskild som gemensam egendom och skaffa sig färdigheter i att reparera och återanvända varor.

Ett led i undervisningen är att eleverna ökar sina förutsättningar att tänka kritiskt och handla självständigt i konsumentfrågor. Eleverna skall träna sig att skaffa information om varor och tjänster inom det konsumentområde de arbetar med och att tolka och bedöma denna information. De skall skaffa sig kunskaper om sina rättigheter och skyldigheter som konsumenter och lära sig att använda sin konsumenträtt.

Ämnen Hemkunskap, slöjd, bild, musik, orienteringsämnen och maskinskrivning.

Innehåll Utgångspunkten för arbetet skall vara ett konsumtionsområde, t ex fritid, kläder, mat, musik, foto, film, fordon eller trafik.

Elevernas val av konsumtionsområde, deras erfarenheter, behov och intressen samt kommunens lokala resurser avgör kursens uppläggning. Eleverna kan studera

- olika behov som styr val av varor och tjänster
- olika påverkansfaktorer. Hur kan de inverka på värderingar, attityder och beteenden. Hur man i sin egenskap av konsument och/eller producent påverkas i sitt handlande
- olika resurser, såväl mänskliga som materiella, enskilda som gemensamma. Förhållandet tillgång, efterfrågan och användning
- industriell produktion, hantverk och egen tillverkning. Kulturarv och kulturmönster. Tillgång, produktion och användning i olika delar av världen.
- förhållandet produktion, konsumtion och hushållning. Användning och vård. Reparationer och återanvändning
- samhällets konsumentpolitiska verksamhet. Konsumenträttsliga lagar
- kostnader, prisjämförelser och beräkningar. Betalningsformer och betalningssätt
- internationella marknader.

Arbetsätt Eleverna bör skaffa sig kunskaper och färdigheter inom det valda konsumentområdet genom ett undersökande arbetsätt med stark

förankring i konkreta vardagssituationer. Träning i maskinskrivning kan förekomma, bl a inför redovisningar.

Hantverk och hemslöjd

Syfte Eleverna skall genom praktisk och teoretisk verksamhet fördjupa sitt intresse inom olika hantverksområden. Våra dagars och äldre tiders kulturer skall bilda utgångspunkt för elevernas eget nyskapande. De skall bl a fördjupa sig i hantverk och hemslöjd som är karaktäristiskt för hemorten. Elever från andra länder skall få tillfälle att studera sitt hemlands traditioner och om det är möjligt öva praktiska färdigheter i sin hemkulturs hantverk och hemslöjd. De skall också kunna instruera kamrater som vill studera deras traditioner.

Ämnen Slöjd, bild, natur- och samhällsorienterande ämnen samt matematik.

Innehåll I kursen kan ingå arbete med t ex läder, vävning, broderi, batik, tygtryck, grafik, skulptur, keramik, träskärning, svarvning, smide, emaljering, rotslöjd, tenngjutning och plastgjutning.

Vid kursplaneringen bör man undvika traditionella könsrolls-mönster t ex genom att låta varje kursavsnitt innehålla arbete dels med material som trä och metall, dels med textila material och liknande.

Tillvalskursen kan innehålla såväl praktisk och estetisk verksamhet, tillvaratagande av den egna ortens konsthantverkstraditioner, materialstudier med naturvetenskapliga utgångspunkter, diskussioner om konst och skräpkultur, samhällsorienterande studier av etnologisk och sociologisk art som diskussioner om produktion och konsumtion utifrån aspekterna teknik, kostnader, vård etc.

Arbetsätt Genom praktiskt arbete upptäcker eleverna olika materials och teknikers möjligheter. Utifrån dessa erfarenheter kan eleverna arbeta med de moment från olika ämnen som ingår i tillvalskursen, t ex då de räknar ut en väv, studerar kemiska processer vid batikarbete eller glaserar av keramik, och lär sig hur hantverkstekniker vuxit fram ur behov både av bruksföremål och av utsmyckning av miljöer m m.

Inom tillvalskursen skall eleverna få möjlighet till skapande arbete utifrån egna idéer men även studera hantverk genom att få undersöka konst- och bruksföremål. De behöver också studera litteratur för att få kunskap om olika hantverkstekniker och dess förekomst i olika tidsepoker och kulturer.

Att vara rädd om sin hälsa

Syfte Eleverna skall lära sig förstå samband mellan fysisk, psykisk och social hälsa. De skall lära känna sin kropp och dess funktion samt skaffa sig kunskaper och färdigheter för att kunna utveckla goda vanor. Genom att skaffa sig fördjupade kunskaper om beroendeframkallande medel skall eleverna öka sina möjligheter att ta personlig ställning till hur dessa brukas. Eleverna skall utveckla sitt engagemang för arbete i hälsofrämjande syfte, såväl i skola och hem som på fritid. De skall lära sig att kritiskt granska det privata och det offentliga utbudet av varor och tjänster som kan påverka hälsan. De skall lära sig förstå miljöns betydelse för hälsa och välbefinnande och få tillfälle att granska, bedöma och försöka påverka utformningen av närmiljön. De skall få inblickar i arbetsmiljöfrågor och en orientering om för ungdomar aktuella lagar och avtal. Eleverna skall lära sig förstå vilka förutsättningar och möjligheter de har att välja livssätt.

Ämnen Hemkunskap, barnkunskap, idrott och orienteringsämnen. Elevvårdspersonalen (skolhälsovård m fl) bör också delta. Samarbete bör också ske med föräldrarna.

Innehåll **Kost**

- livsmedelskunskap
- näringsriktig kost
- tillagning av måltider
- måltidsmiljö — gemenskap
- matsmältning
- medicinska och ekonomiska konsekvenser av felaktiga kostvanor
- kost-, motions- och dryckesvanor
- konsumentfrågor

Motion

- rörelselära
- energigivande processer
- fysisk aktivitet — kost och vätskebehov
- regelbunden träning
- konditions-, styrke- och rörlighetsträning
- gifters inverkan på prestation och koordination

- vardagsmotion — alternativa motionsformer
- förebyggande av skador
- första hjälpen vid olycksfall
- föreningsverksamhet
- ekonomiska aspekter

Ergonomi

- fysiskt arbete
- fysisk miljö
- säkerhetsfrågor i olika miljöer t ex för barn i hem, trafik etc.

Hygien

- personlig hygien
- tandhygien
- klädkunskap
- konsumentfrågor

Beroendeframkallande medel

- alkohol
- narkotika
- tobak
- läkemedel
- lösningsmedel
- missbruk och konsekvenser

Samlevnad

- normer, förebilder och värderingar
- jämställdhetsfrågor
- kommunikation
- reklam och konsumentinformation
- social och psykisk miljö
- handikappfrågor
- fritidsverksamhet och kulturutbud

Arbetsätt Undervisningen skall ha elevernas egen livssituation som utgångspunkt. Vid planeringen av arbetet skall man utgå från diskussioner kring sambanden mellan hälsa och levnadssätt. Det är också viktigt att se sambandet mellan fysiskt och psykiskt välbefinnande.

Arbetet bör vara dels individorienterat, så att de enskilda eleverna får tillfälle att bättre förstå sina egna värderingar och handlingar och samtidigt stärka sin självkänsla, dels grupporienterat, så att eleverna ökar idéutbytet i samtalsgrupper och i arbetsgemenskapen.

Kort kurs i franska

Syfte I en internationell värld är det väsentligt att förstå människors olika livsvillkor och olika kulturmönster. Det blir lättare att följa skeendet i omvärlden, om man ökar sin allmänbildning och sin beredskap med språkkunskaper.

Franska är modersmål för ca 75 miljoner människor och därutöver officiellt språk i mer än 30 länder i världen. Det är dessutom kontaktspråk i många internationella sammanhang och ofta det enda gångbara språket i kontakter med vissa länder i tredje världen.

Syftet med denna kurs är att väcka intresse för franskt språk och för kultur- och samhällsförhållanden i olika fransktalande länder.

Kursen har karaktär av orienteringskurs med inslag av franska språkövningar. Eleverna bör ges möjlighet att välja teman och arbetsområden. Den rent språkliga delen av undervisningen skall inriktas på praktisk språkfärdighet i franska utan några krav på fullständighet eller grammatisk översikt.

Kurstid Till kursen bör anslås minst två terminer och högst två läsår.

Innehåll och arbetsätt *Praktisk språkfärdighet*

Höra — tala

Praktisk språkfärdighet får eleverna framför allt genom regelbundet återkommande korta hör- och talövningar. I anslutning till övningarna görs språkliga iakttagelser. Eleverna skall lära sig att känna igen vissa fraser och uttryck och att uppfatta meddelanden.

I talövningarna övas att kort och enkelt uttrycka sig på franska i vardagliga situationer såsom att hälsa, tacka, be om hjälp, köpa olika saker, be om och ge upplysningar. Eleverna är vana vid att på modersmålet kunna uttrycka samma sak på flera olika sätt. Det räcker oftast för dem att lära sig endast en uttrycksmöjlighet på franska. Eleverna bör kunna uttala ord som de slår upp i lexikon på ett sådant sätt att de gör sig förstådda, och de bör kunna uttala

franska ord som ofta förekommer i svenska mass-medier t ex Lyon, Versailles, camenbert, franc. Regelbundet återkommande korta uttalsövningar syftar till att eleverna skall få viss insikt i den påtagliga regelbundenhet som utmärker franskt uttal.

Läsa

I enkla läsövningar söker eleverna, gärna med hjälp av lexikon, förstå vad vanliga skyltar, anvisningar och meddelanden betyder. De kan också öva att söka en bestämd upplysning i en något längre text, t ex att ta reda på i en broschyr när ett museum är öppet.

Skriva

Skrivövningar kan inskränka sig till avskrivning. Eleverna kan t ex anteckna vissa informationer samt viktiga ord och fraser.

Grammatik

ord och fraser lärs in i praktiska övningar. Språkliga kommentarer ges i den mån de kan tänkas underlätta arbetet för eleverna.

Kultur- och samhällsorientering

Orientering om levnadssätt och samhällsförhållanden i fransktalande länder sker dels genom studier av bildmaterial av olika slag, dels genom läsning av tidningsartiklar, tidskrifter, broschyrer och böcker. Detta material är till stor del på svenska. Eleverna skaffar sig information och kunskap genom att söka upplysningar och fakta i materialet. De övar att muntligt eller skriftligt sammanfatta och återge ett sammanhang. De diskuterar och tar ställning till vad de får veta och jämför även med egna erfarenheter. Grupparbeten och enskilt genomförda uppgifter vävs samman med gemensamt arbete för hela klassen.

EXEMPEL PÅ ARBETSOMRÅDEN

Denna kurs i franska kan i olika utsträckning ta formen av arbete i arbetsområden som delvis kan beröra även andra ämnen som orienteringsämnen, hemkunskap, bild och musik.

- Une semaine à Paris. En vecka i Paris. Med hjälp av turistinformation planerar eleverna en vecka i Paris. De orienterar sig om vad som finns att se och göra. De väljer själva vad de vill veta mer

om och vilka språkliga situationer de anser att de måste klara av under sin Paris-vecka (beställa och betala på café, fråga om vägen etc).

- Interrail Bruxelles — Nice. Eleverna orienterar sig om resvägar och möjligheter för "tågluffande", vad man gör uppehåll och vad som finns att se t ex genom att läsa tidtabeller, fråga om och uppfatta tider och samtala med medresenärer.
- Au pair. Eleverna tar reda på olika möjligheter att få anställning i Frankrike, studerar annonser, undersöker vilka möjligheter arbetsförmedlingen kan erbjuda. I området ingår också att orientera sig om aktuella arbetslivsförhållanden i Frankrike.
- Que savez-vous de la France? Vad vet ni om Frankrike? Eleverna frågar olika personer om vad de anser sig veta om Frankrike och jämför med vad andra informationskällor säger.
- Nyttig franska. Vad behöver jag kunna säga och förstå? Eleverna gör själva en lista över språksituationer. De lär sig samtidigt att telefonera till Sverige i en automat, växla pengar, hyra solstol på plagen, etc.
- Vad står det i tidningen? Eleverna jämför en svensk och en fransk tidning av samma datum. De lär sig förstå några rubriker och lär sig uttala några för sammanhanget centrala ord och uttryck. Innehållet diskuteras på svenska.

EXEMPEL PÅ KORTARE ENSKILDA UPPGIFTER ELLER GRUPP-ARBETEN

- Vad berättar årets franska frimärken?
- Franska i Afrika. Var och varför?
- Marie Antoinette — en drottning med svenska kontakter. Eleverna gör bildtexter och lär sig en del ord och namn från franska revolutionen t ex liberté, égalité, fraternité.
- En fransk uppfinnare/vetenskapsman (Ampère, Lumière, Pasteur, Marie Curie).
- Records Français. Franska Rekord. Exempel ur Guinness rekordbok på franska.
- Quelques chansons françaises. Några franska sånger. Eleverna lär sig sjunga, uttala och någorlunda förstå vad de sjunger.
- Några franska konstverk. Eleverna lär sig känna igen några franska konstverk samt uttala namnen.
- Aventures françaises. Franska äventyrsberättelser. Eleverna läser en känd fransk äventyrsberättelse, t ex De tre musketörerna, på svenska. De lär sig uttala personnamn, platser m m på franska.

- *Produits français.* Franska produkter. Eleverna bläddrar i t ex veckotidningar för att lära sig namn på kläder, material, färger och varor, broschyrer om franska bilar eller reklam för fransk ost. (Varifrån kommer osten? Hur uttalas namnet?)

Kort kurs i tyska

Syfte Tyska talas som modersmål av ungefär 90 miljoner människor i Europa. Sverige har nära kontakter med de tysktalande länderna. Förbundsrepubliken Tyskland är t ex Sveriges största handelspartner. Många svenskar besöker de tysktalande länderna, och en mängd turister som kommer till Sverige har tyska som modersmål.

Även de båda språken står varandra nära. Det finns i tyskan och svenskan många ord och strukturer som är lika eller som starkt påminner om varandra. Sådana likheter är till stor hjälp, när man vill närma sig det tyska språket och lära sig att klara av enkla språkliga kontakter på tyska.

Syftet med denna kurs är, trots att den till sitt omfång är mycket begränsad, att eleverna skall lära sig förstå enkel, talad tyska och att de på ett mycket enkelt språk skall kunna göra sig förstådda i vardagliga sammanhang. Genom att språken är så lika finns det också goda förutsättningar för att eleverna skall kunna grundlägga en viss färdighet att läsa och förstå tysk text.

Kursen skall också bidra till att göra eleverna intresserade av vardagsliv och samhällsförhållanden i de tysktalande länderna.

Kurstid Till kursen bör anslås minst två terminer och högst två läsår.

Innehåll **Praktisk språkfärdighet**

Höra — tala

Eleverna skall lära sig en del ord och fraser som de med stor sannolikhet har nytta av att kunna, när de möter människor som talar tyska utomlands och i Sverige.

Eleverna skall t ex lära sig

- att hälsa och tacka,
- att ge upplysningar om sig själva (t ex säga vad de heter, var de bor, hur gamla de är, i vilken skola de går),
- att ställa frågor och besvara frågor om tid, väg och färdmedel,
- att be om saker och tala med en expedient för att köpa något,

För att eleverna skall uppleva hur språket fungerar och hur man uttrycker sig i enkla vardagliga situationer bör de få många tillfällen att lyssna på sådana samtal. Eleverna skall

- imitera och öva in uttryckssätten i dessa samtal,
- tillsammans med kamraterna spela samtalen,
- tillsammans med läraren bygga upp liknande korta samtal för att få en viss rörlighet inom det begränsade ord- och frasförråd som kan behandlas.

I samband med talträningen får eleverna övning i att höra och förstå mycket enkel tyska. Det är viktigt att eleverna i sådana övningar förstår exakt vad som sägs. Eftersom de båda språken är så lika, bör eleverna också få lyssna till något svårare tyska. Här gäller det att uppfatta huvudinnehållet eller vissa fakta. Redovisningen sker i allmänhet på svenska.

Läsa

Eleverna får övning i att läsa enkel tyska redan i samband med hör- och talövningarna (dialoger, frågor osv). Lästräningen bör i övrigt omfatta mycket enkla exempel på vardagliga texter, t ex

- personliga meddelanden (brev, kort) och korta berättelser,
- annonser,
- hänvisningar aktuella vid resor och i trafiken.

Samtal på svenska kring texten underlättar förståelsen och gör det möjligt för eleverna att ta ställning till innehållet. Texter, som behandlas på svenska, kan vara något svårare än de texter som bildar underlag för muntlig behandling på tyska. I samband med läsning bör eleverna också få övning i att använda lexikon.

Skriva

Skrivövningar måste av tidsskäl ges ett mycket begränsat utrymme. Det kan dock ofta vara till stöd och hjälp vid inläringen av ett främmande språk att skriva av ord och fraser. Skrivövningar kan också förekomma för att befästa sådant som redan övats in muntligt.

Ordförråd

Eleverna skall i första hand tillägna sig ett ordförråd som de kan behöva i enkla vardagliga situationer, t ex

- beteckningar på saker som kan spela en roll i vardagslivet,

- ord som rör elevernas levnadsförhållanden såsom familj, bostad och skola,
- ord som rör elevernas egna intresseområden,
- ord som förekommer i enkla personliga meddelanden,
- ord som kan behövas i rese- och trafiksammanhang.

Grammatik

En kurs av detta slag kan inte följa en så systematisk studiegång som den treåriga kursen. Bara mycket elementära former och regler kan tas upp till behandling. Detta får till följd att eleverna kommer att använda många grammatiska former och strukturer endast som fraser utan att ha fått grammatisk insikt.

Kultur- och samhällsorientering

En viktig del av målet med denna kurs är att eleverna får tillfälle att orientera sig om hur människor lever i de tysktalande länderna. Eleverna bör bli medvetna om att utvecklingen i dessa länder i många avseenden kan jämföras med utvecklingen i Sverige och att vi därför kan lära av varandra. Detta kan bidra till att ge eleverna ett vidgat internationellt synsätt. Orienteringen om de tysktalande länderna bör därför ta vardagsliv och aktuella händelser som utgångspunkt. Den kan t ex utgå från

- uppgifter i det läromedel som används för språkträningen,
- tysk- eller svenskspråkiga broschyrer,
- bildmaterial och text ur tyskspråkiga tidningar,
- information om de tysktalande länderna i svensk TV och i svenska tidningar.

Tillsammans med läraren, i grupp eller på egen hand, kan eleverna försöka sätta in informationer i ett större sammanhang.

Kartan är ett viktigt hjälpmedel, när eleverna skall förstå och dra slutsatser om t ex befolkningstäthet, ekonomiska och politiska förhållanden, miljöfrågor, industri och turism. En tidningsnotis om en händelse vid Rhen kan t ex leda till att man på kartan tar reda på vilka länder och städer som ligger vid Rhen och att man diskuterar vad floden betyder och har betytt för människorna, städerna och länderna. För att upplysningar om andra länder skall engagera, är det viktigt att de jämförs med förhållanden i det egna landet.

Arbetet med bilder spelar en stor roll. Det kan röra sig om

- bilder ur tyskspråkiga tidningar, tidskrifter och broschyrer,
- diabilder,

- grafiska framställningar och tabeller,
- film och TV-inspelningar.

Det kan även vara intressant för eleverna att ibland få ägna sig åt ett visst tema under en följd av timmar. Exempel på sådana teman kan vara

- Eine Woche in Wien/München. Eleverna planerar en vecka i Wien eller München. De orienterar sig om vad som finns att se och göra (kända byggnader, muséer, nöjen osv). De väljer själva vad de vill veta mer om och vilka språkliga situationer de vill kunna klara av under sin Wien/München-vecka: fråga efter vägen, beställa på ett café, åka tunnelbana. (Kartor, broschyrer, resehandböcker.)
- Vart åker jag när jag vill åka skidor i Alperna? Eleverna presenterar en turistort. (Karta, bilder, broschyrer.)
- Från Bingen till Bonn — en resa på Rhen. (Diabilder, musik.)
- Interrail Hamburg — Basel. Eleverna orienterar sig om resvägar, var de kan göra uppehåll och vad som finns att se. (Kartor, tabeller, broschyrer, uppslagsböcker.)
- Tysk bilindustri. (Kartor, broschyrer, bilder.)
- Tyska Bundesliga — vem spelar var? (Karta, bilder, tabeller.)
- DDR — ett litet land med många toppidrottsmän. (Karta, bilder, tidningar och tidskrifter, tabeller.)
- En tysk uppfinnare eller vetenskapsman. (Uppslagsverk, intervju med läraren i fysik/kemi.)
- Vad berättar årets schweiziska frimärken? (Frimärken, uppslagsböcker.)

Orienteringen om de tysktalande länderna, såväl bidragen från läraren som diskussionerna inom klassen, sker till stor del på svenska.

Arbetsätt För att en så begränsad kurs som denna skall bli meningsfull och nyttig är det viktigt att eleverna aktivt deltar i planeringen.

Arbetet bör beträffande den språkliga träningen läggas upp så att eleverna känner att de själva kan använda språket, om än mycket anspråkslöst. Den språkliga träningen måste naturligtvis till största delen ledas av läraren. Det finns emellertid alltid uppgifter som eleverna kan klara av på egen hand eller tillsammans med en kamrat.

Eleverna bör redan från början vänja sig vid att söka information i uppslagsböcker, lexikon, tidningar och tidskrifter samt hos personer och institutioner inom och utanför skolan. När så är lämpligt

bör man söka samverkan med andra ämnen, t ex orienteringsämnen, bild och musik.

Ord- och bildverkstad

Syfte Kursen har en kulturpolitisk inriktning. Den syftar till att skapa goda förutsättningar för eleverna att delta i samhällsdebatt och kulturliv och att därvid göra sina röster hörda i frågor som är angelägna för dem.

Detta kan ske genom att eleverna praktiskt och teoretiskt lär sig hur olika ord- och bildkunskap byggs upp och hur de fungerar i kommunikation mellan enskilda och grupper.

I kursen skall eleverna således öka sina möjligheter att aktivt delta i samhällslivet. De skall utveckla sin förmåga och lust att framföra egna funderingar, åsikter och idéer, att dokumentera, debattera och väcka opinion. De skall också utveckla sin förmåga att ta del av, värdera och ta ställning till andras budskap.

Kursen syftar vidare till att öka gemenskapen i elevgruppen, skolan och ungdomarnas fritidsliv genom skapande verksamhet och ökad kontakt mellan människor. Samtidigt skall den bidra till att eleverna får ökad självkänedom och utvecklar en egen identitet. Kursen skall stödja en förnyelse av ungdomskulturen.

Innehåll Utgångspunkter för arbetet beskrivs i kursplanerna för bild, svenska och de samhällsorienterande ämnena. Innehållet i kursen är elevernas direkta erfarenheter av människor och miljö i sin omgivning samt de erfarenheter de får via tidningar, TV, radio, böcker etc. Eleverna bör uppmuntras att ta upp till analys händelser, förhållanden och problem som är viktiga för dem.

Ord- och bildverkstad är planerad som en terminskurs, men två eller flera terminskurser kan kombineras till mer omfattande och djupare studier.

I varje terminskurs ingår en mediekurs på omkring tio timmar. Det kan t ex gälla en filmkurs, en visualiseringskurs eller en kurs som behandlar serier eller tidningar som medium.

Vidare kan det i vissa fall vara lämpligt att lägga in en kurs i maskinskrivning eller att stimulera eleverna att jämsides med kursen lära sig skriva maskin under fria aktiviteter.

Arbetet läggs i huvudsak upp som en serie undersökningar av hur ord och bild fungerar tillsammans. Eleverna tillverkar film, tidningar, serier etc och prövar hur de fungerar. De genomför improvisationer och rollspel eller spelar upp scener och bedömer resultatet, ibland med ledning av publikreaktioner. Det är viktigt att eleverna får tillfälle att visa sina filmer m m både i och utanför skolan. De bör

få lära sig att med utgångspunkt i egna och andras reaktioner göra sina budskap tydliga för olika grupper av människor.

I nära kontakt med det praktiska arbetet skall eleverna skaffa sig kunskaper om massmediernas och teaterns roll i samhället. De skall kritiskt granska hur händelser, förhållanden och problem framställs, till vilken publik man vänder sig, vilka som står bakom olika utbud och hur de påverkar olika grupper av människor. Särskild uppmärksamhet bör ägnas det kulturutbud som är tillgängligt för ungdomar.

EXEMPEL PÅ TERMINSKURSER:

Film eller video

I kursen skall eleverna lära sig att använda filmen som språk. De skall

- lära sig hur en film/video-kamera fungerar,
- skriva och läsa ord- och bildsynopsis samt filmmanus,
- lära sig använda och analysera filmens berättartekniker,
- välja ämnen och målgrupper för egna filmer,
- ge och ta regi, redigera manus, spela in,
- redigera film,
- arrangera visningssituationer, leda samtal kring filmerna samt analysera publikreaktioner,
- studera olika typer av filmer och deras användningsområden,
- undersöka filmens roll i samhället.

Drama

I kursen skall eleverna lära sig att använda drama som medel att öka sina kunskaper om sig själva och andra människor och deras livsvillkor. De skall öka sin uttrycksförmåga samt få tillfällen att i dramatisk form förmedla erfarenheter, åsikter och idéer till andra.

Arbetet omfattar

- övningar i att använda sitt tal och sina rörelser för att uttrycka känslor och stämningar, erfarenheter och åsikter,
- improvisationer och rollspel kring händelser och problem i och utanför skolan,
- dramatisering av avsnitt ur sagor, berättelser, läroböcker och dagstidningar, radio, TV etc,
- scenframställningar.

I övningar, improvisationer och dramatiseringar lär sig eleverna att bearbeta erfarenheter och upplevelser. De lär sig att leva sig in i andra människors situation och att undersöka problem som de möter i direkt kontakt med andra människor eller i läroböcker, dagstidningar, skönlitteratur, radio och television. De lär sig att använda improvisation som ett sätt att få olika tänkbara svar på frågan: Vad händer om . . . ? Därigenom får de bättre möjligheter att ta ställning till frågor som rör deras egen och samhällets framtid. I scenframställningar kan de få tillfälle att belysa förhållanden och problem eller framföra åsikter och förslag till en publik.

Under kurstiden skall eleverna få se teaterföreställningar på teatern, i skolan eller i television och få lyssna på radioteater. De skall få tillfälle att samtala om eller skriva och berätta om sina teaterupplevelser. De skall vidare studera och diskutera teaterns roll i samhället.

Utställning

I kursen skall eleverna lära sig att använda utställningen som medel att dokumentera händelser och förhållanden, att belysa problem och framföra åsikter. De skall

- arbeta med visualisering och lay-out, bilder och textblock, rubriker, ingresser och bildtexter,
- bli medvetna om förhållandet mellan budskapets syfte och val av bildtekniker som foton, målningar, teckningar etc,
- lära sig förenkla och koncentrera ord- och bildkunskap,
- välja tema och målgrupp, samla och granska material,
- arrangera utställningar i skola och närsamhälle för olika publikgrupper, studera och bemöta publikreaktioner,
- studera utställningar av olika slag; arrangemang, mottagargrupper och publikreaktioner.

Serier

I kursen skall eleverna lära sig att använda serien som språk genom att själva göra serier, kritiskt granska serier och undersöka serier som samhällsföreteelse; utbud, producenter, värderingar, publik, påverkan.

De skall undersöka olika seriers sätt att

- transportera berättelser i ord och bild och därvid studera rörelse, hel-, halv- och närbild,
- ge figurer karaktär genom att särskilja dem från varandra och miljön,

- antyda och beskriva olika miljöer,
- förmedla information, åsikter och upplevelser med hjälp av pratbubblor, texttytor, grafiska markeringar och ljudhärmande ord,
- överföra attityder och värderingar.

De skall också

- välja tema och stil för egna serier,
- framställa serier och visa dem för olika publikgrupper,
- analysera egna serier och publikreaktioner på dem.

Andra terminskurser, t ex om tidningen eller stillbilden som medium, kan byggas upp på sätt som motsvarar ovanstående exempel.

Hur är det att vara lärare/ungdomsledare?

Högstadieläroarna skall i kursen pröva fostrande, undervisande och hjälpsamt roller i förhållande till yngre barn. De skall närmare lära känna en klass eller grupp av yngre barn som de regelbundet besöker och får ta ansvar för. De skall samarbeta med den vuxna personal, lärare eller andra som har hand om de yngre.

Även de yngre barnen bör få nytta och glädje av den verksamhet som de äldre medverkar i. De får flera vuxna än normalt att prata med, hjälpas av och ty sig till.

Kursen skall innehålla både teoretiska och praktiska moment.

Den bör syfta till att eleverna

- övar sig i att instruera, berätta och förklara för yngre barn samt ges tillfällen att organisera och planera verksamhet för barn,
- får kunskaper och insikter om barns utveckling,
- orienterar sig om olika yrken som gäller vård, fostran och undervisning av barn,
- i kontakten med de yngre och samarbetet med de äldre får perspektiv på sig själva, sin uppväxt och sin framtid.

För att få trygghet i relationerna är det väsentligt att de äldre eleverna i en klass eller grupp av yngre inte växlar alltför ofta. Under en kurs bör det hela tiden vara samma yngre och äldre elever som möter varandra.

Kursen kan genomföras på en termin eller ett läsår. Minst hälften av kurs tiden bör ägnas åt praktik. Kursen bör erbjudas alla årskurser på högstadiet.

Kursen bör planeras i samråd med den personal som har det

dagliga ansvaret för de yngre barn som berörs av verksamheten. I kursen kan ingå moment från barnkunskap, svenska, bild, musik, idrott och slöjd. Kursen kan också vara en utvidgning av sk fadderverksamhet eller ålderssamverkan mellan två klasser på olika stadi-er i skolan. Det borde även vara möjligt att låta praktiken ske inom föreningslivet.

Praktiska moment

Arbete i en förskolegrupp. I den mån de äldre eleverna inte själva gått i förskola bör man introducera verksamheten för dem genom ett dagsbesök. Vid återkommande besök bör högstadieeleverna få delta i samma typ av arbetsuppgifter som personalen utför. De bör få ta ett visst ansvar för att planera och genomföra aktiviteter för förskolebarnen. De kan t ex lära ut särskilda lekar eller spel, stå för inslag i samlingar, ansvara för studiebesök med en mindre grupp och läsa högt för dem. Det är bra om högstadieeleverna också kan delta i några av personalens konferenser.

Arbete i en låg- och mellanstadielklass. Eleverna kan hjälpa till med vilken typ som helst av det arbete som förekommer i en låg- eller mellanstadielklass. En förutsättning är att klassläraren, högstadielärarna och eleverna i förväg tillsammans går igenom vad arbetet går ut på.

Träning i idrott, lek, läsning och skrivning är exempel på arbete där äldre elever kan fungera som extraresurs i klassrummet och därigenom pröva på läraruppgifter.

De äldre eleverna kan också få mera självständigt arbete, t ex att planera och ansvara för ett studiebesök eller ett mindre arbetsområde.

I det praktiska arbetet bör finnas utrymme för samtal med klassläraren, intervjuer och observationer.

Arbete på fritidshem. Högstadieelever kan praktisera på fritidshem eller annan fritidsverksamhet på samma sätt som i förskola eller i låg- och mellanstadielklasser. Fritidspedagoger eller fritidsledare introducerar eleverna och hjälper till att bestämma lämpliga områden att arbeta med. Eleverna bör få ta eget ansvar för bestämda uppgifter. Tid för uppföljande samtal och diskussioner bör alltid anslås.

Arbete som skolvärd. Eleverna får sätta sig in i de uppgifter en skolvärd kan ha. Praktikarbetet kan med fördel förläggas till en annan skola än elevernas egen. Högstadieeleverna bör även här få ansvar för avgränsade uppgifter. Tillfälle skall alltid finnas för diskussioner med de vuxna. Analyser av arbetsuppgifterna och problem som uppstår bör ingå i dessa.

Det är viktigt att den personal eleverna möter under sina praktikperioder också tar upp olika yrkesaspekter i de uppföljande samtalen.

Teoretiska moment

- Diskussioner om erfarenheterna av samvaron med de yngre.
- Diskussioner om erfarenheterna av samarbetet med de vuxna.
- Studier av barns utveckling med särskild tonvikt på fysisk, social och språklig utveckling.
- Undervisning om yrken som gäller vård, fritidsverksamhet, social verksamhet, fostran och undervisning av barn samt den samhällliga och idéella organisationen av barnomsorg och ungdomsverksamhet.

De praktiska erfarenheterna blir underlag för arbetet med det teoretiska stoffet. Med tiden bör det vara möjligt för de lärare som ansvarar för den teoretiska delen att hålla lämplig litteratur, frågor för gruppdiskussioner, förklarande exempel etc tillgängliga, så att de äldre elevernas upptäckter och undran över vad de ser hos de yngre till stor del kan styra vad som tas upp till teoretisk behandling. Det som kan bli aktuellt är t ex

- uppfostringsideal i olika familjer och generationer,
- hur man deltar i de yngres lek utan att hämma deras initiativ,
- hur man handskas med särskilt kontaktsökande, oroliga eller aggressiva barn och varför barn blir sådana,
- varför de yngre retar varandra med "tjej- och killbaciller".

Åtskilliga diskussioner om de yngre barnen kan vidgas, så att högstadieeleverna får jämföra med sina egna erfarenheter som barn. Man kan detaljstudera vissa frågor genom intervjuer med föräldrar och personer som arbetar med barn.

Rekrytering av elever

Här ges exempel på åtgärder som kan motverka sned könsrekrytering:

- Man kan försöka påverka rekryteringen av pojkar genom att vid tillvalskursernas annonsering eller i syo-sammanhang låta manliga förskollärare, fritidspedagoger, fritidsledare samt låg- och mellanstadielärare stå för konkret information om sina arbeten.
- Man kan försöka balansera det praktiska kursinnehållet så att föregivet manliga och kvinnliga intresseområden tillgodoses. Man kan t ex framhäva att högstadieeleverna kan få delta i idrottsinstruktioner, i trä- och metallslöjd, i tekniska moment i orienteringsämnen, samtidigt som de också tar ansvar för andra moment i fostran och undervisning.

Arbetslivskunskap

- Syfte* Kursen skall ge eleverna fördjupad kunskap om arbetsplatser och arbetsmarknad. Den bör utformas så att eleverna ges beredskap för övergången mellan skola och vidareutbildning/arbetsliv. Eleverna skall under kursen tränas att analysera och ifrågasätta vad som styr arbetsplatsens och arbetsmarknadens villkor. Arbetslivets betydelse för hemorten bör också tas upp.
- Ämnen* Tillvalskursen i arbetslivskunskap kan utformas som en fördjupningskurs inom den samhällsorienterande sektorn. Tillvalskursen kan också integreras i ämnesövergripande projektarbeten i samband med elevernas praktiska arbetslivskontakter. I samband med intervjuer, redovisningar etc ingår också moment från svenska och träning i samt tillämpning av maskinskrivning.
- Arbets sätt* Kursen bör utformas så att teori och praktik integreras, bl a genom att eleverna får möta yrkesverksamma personer på arbetsplatser utanför skolan. Den bör utgå från de erfarenheter och kunskaper från arbetslivet som eleverna skaffar sig genom skolans olika praktiska arbetslivskontakter och från de erfarenheter eleverna har från t ex feriearbeten. Anknytning till skolan som arbetsplats är också värdefull.
- Kursen kan lämpligen utformas som en studiecirkel där deltagarna i möjligaste mån själva bestämmer innehåll och metodik för sitt arbete. Föräldrar, handledare från arbetsplatser och övrig skolpersonal bör kunna delta under hela kursen eller under vissa delar av den. En lämplig utgångspunkt för tillvalskursen är de villkor som eleverna och deras föräldrar lever under i den egna trakten. Eleverna bör genom direktkontakter med människor i arbete ta reda på arbetsmarknad, arbetsvillkor och den egna kommunens beredskap att möta människornas krav på arbete.
- Innehåll* Innehållet bör väljas så att det belyser skilda sektorer av arbetslivet, bl a med hänsyn till traditionell uppdelning på kvinnor och män.
- Arbetet förr och nu.
 - Arbetets betydelse för människans livssituation.
 - Den egna kommunens näringsliv, arbetsmarknadssituation, socialpolitik osv.
 - Arbetsmiljöfrågor.
 - Betydelsen av fackligt engagemang.
 - Arbetsmarknads- och utbildningspolitik.
 - Arbetsförmedling och syo.

Inflytande och ansvar i arbetslivet.

Ungdomarnas situation i arbetslivet och utbildningar för aktuella yrken.

Kvinnans och mannens situation i arbetslivet.

Vem är eller blir handikappad i arbetslivet?

Datoriseringens effekter på arbetslivet.

Internationellt beroende.

Utslagningsmekanismer i arbetslivet.

Exempel på ytterligare tillvalskurser

Arbetslivet i vår kommun

(Orienteringsämnen, svenska m fl ämnen)

Kartläggning av näringsgrenar, företag, fackliga organisationer m m. Åldersfördelning, könsfördelning samt utbildningsmöjligheter för olika yrken och möjligheter till arbete speciellt för ungdomar, kvinnor och handikappade. Arbetslivets betydelse för kommunen. Studiebesök, intervjuer och ev praktik.

Arbetsmiljöfrågor

(Orienteringsämnen, idrott, bild m fl ämnen)

Jämförelser mellan arbetsmiljön i skolan och i arbetslivet. Trivsel och effektivitet. Fysiska och psykiska risker. Skyddsfrågor. Lagstiftning. Studiebesök, intervjuer, utställningar m m.

Att leva tillsammans

(Orienteringsämnen, barnkunskap m fl ämnen)

Samlevnadsfrågor, jämställdhetsfrågor, konfliktlösning, gruppgemenskap, mobbning etc. ANT-frågor. Arbetet kan med fördel redovisas i olika former både i och utanför skolan.

Barn, vuxna och gamla

(Orienteringsämnen, barnkunskap, svenska m fl ämnen)

Utvecklingsfrågor. Relationer mellan åldersgrupper. Sociala och ekonomiska villkor för olika åldersgrupper. I arbetet bör ingå praktik i t ex barnstugor och pensionärshem.

Debatt i tal och skrift

(Svenska, bild, musik, samhällsorienterande ämnen m fl ämnen)

Yttrandefrihet. Den allmänna debatten (politik, religion, kultur m m). Tidningar, radio, TV-utställningar, litteratur, konst och musik. Hur ungdomar kan gå in i debatten. Föreningslivet. Skrivna och oskrivna regler för debatt. Deltagande i debatter om för eleverna angelägna frågor. Utställningar, debattkvällar, filmvisningar etc som rör aktuella lokala frågor eller t ex internationella problem och riktas mot allmänheten kan också förekomma.

Det politiska livet på vår ort

(Samhällsorienterande ämnen, svenska, bild m fl ämnen)

Rikspartier och lokala partier. Kommunfullmäktiges arbete kan följas i pressen, på sammanträden, genom intervjuer etc. Aktuella politiska frågor på hemorten. Opinionsbildning och propaganda. Politiska föreningar och ungdomsorganisationer.

Elektroniken och individen

(Orienteringsämnen, svenska, hemkunskap, matematik, slöjd m fl ämnen)

Elektronikens utveckling och dess betydelse för hem, arbete och fritid (informationsautomatisering i industri, sjukvård m m). Hur livet underlättats och hur faror uppstått. Miljöfrågor. Kostnader, resurshushållning m m. Apparater, beskrivningar, litteratur osv. Intervjuer med äldre personer, yrkesutövare, planerare i kommunen och vid företag.

Energi

(Orienteringsämnen, svenska m fl ämnen)

Energiförsörjning lokalt, nationellt och internationellt. Energibe- roendet i industriländerna. Energifrågorna i hemmet. Resurshus- hållning. Alternativa energikällor. Risker. Kursen bör innehålla både praktiska och teoretiska inslag.

Folkkultur

(Samhällsorienterande ämnen, svenska, musik, slöjd, bild, hemkun- skap m fl ämnen)

Traditioner, seder och bruk. lekar, ramsor och sagor. Dialekter och gruppspråk. Sånger, musik och danser. Hemslöjd och folkkonst. Levnadsvillkor, boendeformer, hushållning och matkultur. Våra dagars folkkultur. Jämförelser mellan kulturer i vårt land och i andra länder, t ex utvandrarländer.

Föreningslivet i vår del av Sverige

(Samhällsorienterande ämnen, svenska, musik, bild m fl ämnen)

Intervjuer med aktiva i olika åldrar. Deltagande i föreningsaktivi- ter. Studier av protokoll och verksamhetsberättelser för att få kän- nedom om föreningslivets utveckling och funktion. Specialisering kan ske på t ex nykterhetsrörelsen, frikyrkorörelsen eller arbetarrö- relsen.

Mitt samhälle förr i tiden

(Orienteringsämnen, svenska m fl ämnen)

Hembygdens historia och utveckling kan studeras genom att eleverna följer t ex yrkesgrupper eller släkter genom tiden. Fornminnen, historiska händelser och personer med anknytning till hemortens historia liksom beskrivningar i litteratur bör tas upp. Växt- och djurvärld. Arbetsliv, folkrörelser etc. Skolan, kyrkan, fattigvården och andra samhällsinstitutioner förr i tiden. Lokala källor som äldre människors minnen, tidningsarkiv och hembygdsmuséer utnyttjas. Arbetet kan redovisas i tidningsartiklar, utställningar eller program för allmänheten.

Utvandringen från Sverige och invandringen hit

(Samhällsorienterande ämnen, svenska m fl ämnen)

Den egna ortens förhållanden kan studeras i arkiv, mantalslängder etc och genom intervjuer och aktuella undersökningar, litteratur om emigration, skönlitteratur, visor och sånger osv. Orsaker till folkomflyttningar förr och nu. Intolerans och diskriminering. Samhällsekonomi. Kulturpåverkan. Invandrarbarn och hemspråkslärare kan bidra, även om de inte valt denna tillvalsgrupp.

Vad den tekniska utvecklingen betytt för vårt liv

(Orienteringsämnen, hemkunskap, slöjd m fl ämnen)

Uppfinningar som fått betydelse för dagligt liv. Följder för näringsliv, kommunikationer, kulturliv, fritid och hem.

Vad händer i världen

(Samhällsorienterande ämnen m fl ämnen)

Aktuella världshändelser, deras bakgrund, förlopp och verkningar. Tidningar, radio- och TV-program och andra källor kan utnyttjas. Invandrarelever och hemspråkslärare kan bidra med förklaringar, översättningar m m.

Vi gör en tidning (alternativt program för scen, radio eller TV)

(Svenska, bild, musik, maskinskrivning m fl ämnen)

Kursen bör ge eleverna tillfälle till att skriva, intervju, illustrera, göra reportage, redigera och arbeta med musik, teater, underhållning osv. De kan också få träning i maskinskrivning.

Arbetet bör leda till väggtidningar, tidningar, affischer, flygblad, sångspel, teaterföreställningar eller revyer. Dessa bör så långt det är möjligt presenteras för allmänheten, om möjligt i samarbete med ortstidningar och lokalradio eller liknande.

Växtodling i praktik och teori

(Orienteringsämnen, hemkunskap, matematik m fl ämnen)

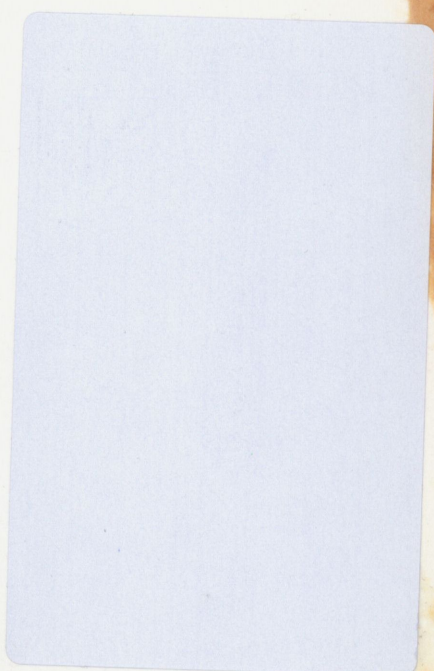
Odling inomhus och utomhus. Skolträdgård. Betingelser som jord, gödning och klimatförhållanden. Miljöaspekter och ekonomi studerade vid egen produktion och försäljning. Odling förr och nu.

Tillvalskurser i andra språk

än franska och tyska kan också anordnas.

UNIVERSITY OF TORONTO
LIBRARY & ARCHIVES

Kommentarmaterial till Läroplan för grundskolan

Det fria studievalet

Läroplan för grundskolan, Lgr 80, består av två delar, en allmän del och ett kommentarmaterial som ansluter till denna. Dessa utges i SÖ:s publikation Läroplaner.

Det fria studievalet är ett av kommentarmaterialen. I denna kommentar till Lgr 80 presenteras material och idéer om

- tillvalet på högstadiet
- temastudier
- fria aktiviteter och skoldagens utformning

Materialet syftar till att ge uppslag till diskussioner ute på skolorna och underlätta den planering som skolorna själva svarar för.

 Liber
UtbildningsFörlaget

ISBN 91-40-70595-1

KOMMENTARMATERIAL

SÖ:s
publikation
Läroplaner
1980:5

SÖ